

SPRAVODAJCA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI 2011

KOSTOL SV. LADISLAVA V RAJCI

Foto: Šzá

REŠTAURÁTORSKÝ VÝSKUM
V KOSTOLE SV. LADISLAVA
V RAJCI

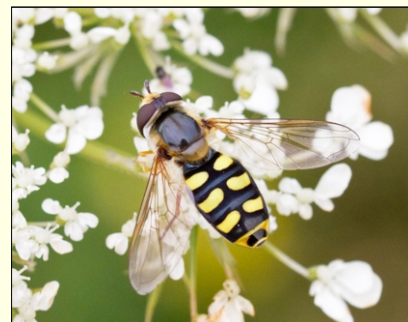

Zamurovaný kamenný článok v južnej stene chórovej časti

ČRIEPKY
Z KRONIKY RAJCA
5. časť

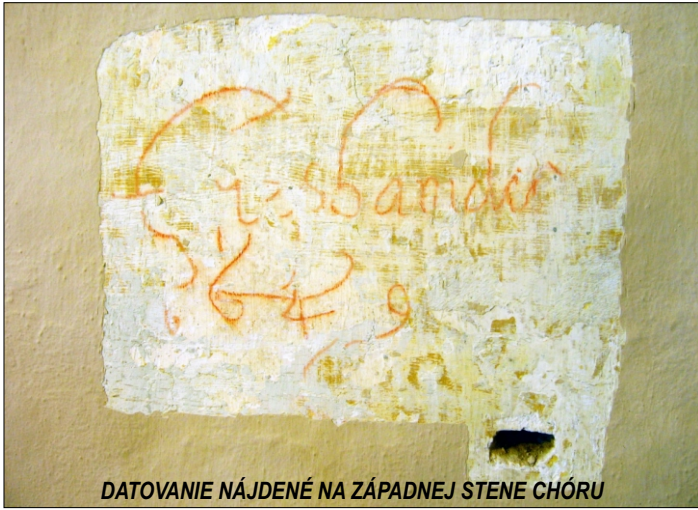
CHOCHLATKOVITÉ MOTÝLE
(*Notodontidae* Stephens, 1829)
RAJECKEJ DOLINY

RAJECKÝ NÁREČOVÝ
SLOVNÍK
5. časť

Eupeodes (Metasyrphus) lundbecki

DVOJKRÍDLOVCE
(*Diptera*)
RAJECKEJ DOLINY

DATOVANIE NÁJDENÉ NA ZÁPADNEJ STENE CHÓRU

NAJSTARŠÍ OKENNÝ OTVOR S VÝZDOBOU (chórová západná stena)

**ZACHOVANÁ ŠTUKOVÁ VÝZDOBA NA FASÁDE PANSKEJ EMPORY
(zachovaná v podstreší)**

**RENASANČNÁ PASPARTA OKENNÉHO OTVORU Z DRUHEJ
RENASANČNEJ PRESTAVBY A OKENNÝ OTVOR Z GOTICKEJ ETAPY
S PÔVODNOU MALOVANOU ŠPALETOU**

9x foto: autor článku

POSUN V TVARE A FAREBNOSTI DEDIKAČNÉHO NÁPISU

RASTLINNÝ MOTÍV Z PRVEJ RENESANČNEJ ETAPY

**RUINNOŠť MURIVA STARŠEJ VEŽE
KAMENNÉ RANOGOTICKÉ PORTÁLY**

DETAIL RASTLINNEJ ŠABLÓNY Z DRUHEJ ETAPY RENESANČNEJ PRESTAVBY

REŠTAURÁTORSKÝ VÝSKUM KOSTOLA SV. LADISLAVA V RAJCI

Z rozhodnutia farského úradu v Rajci vymaľovať interiér kostola bol Krajským pamiatkovým úradom v Žiline predpísaný zisťovací reštaurátorský výskum interiéru Kostola sv. Ladislava v Rajci. Reštaurátorský výskum bol zameraný na definovanie technického stavu jednotlivých omietkových vrstiev, primárnych a sekundárnych farebných náterov, sekundárnych zásahov, deštrukcii a podľa možnosti potvrdenie určenia chronologických vrstiev. Výskum bol začatý v októbri 2009 a ukončený bol v decembri 2010.

Rímskokatolícky kostol sv. Ladislava je solitérny objekt postavený mimo hraníc mestskej pamiatkovej zóny na jej západnom okraji. Kostol je gotický z prvej polovice 14. storočia, archíválne uvádzajú r. 1368.

Z pôvodnej gotickej stavby sa zachovala spodná časť veže a časť obvodného muriva so západným a južným neskorogotickým kamenným portálom. Roku 1610 bol kostol prestavaný, trojlode bolo preklenuté krížovými klenbami a vybudovaný polygonálny uzáver presbytéria. V roku 1622 bol vybudovaný západný vstup do priestoru podvežia lemovaný kamenným portálom s fazetou. V roku 1647 bola dostavaná veža kostola a južná predsieň, čo pripomína kamenná nápisová doska osadená nad jej vstupom. Z tej doby bol aj neskororenesančný maľovaný rastlinný vlyv, ktorý bol situovaný pod korunnou rímsou na severnej fasáde kostola. Vlyv bol v roku 1967 reštaurovaný, ale pri poslednej stavebnej obnove v roku 1992 i napriek písomnému upozorneniu Pamiatkového ústavu, úplne odstránený. V 18. storočí bol kostol zbarokizovaný, upravené cibulovité ukončenie strechy veže a sanktusník nad presbytériom. Väčšie stavebné úpravy boli realizované začiatkom 20. storočia, kedy pri výmaľbe interiéru kostola boli otlčené v plnom rozsahu všetky pôvodné omietky s nástennými maľbami. Dnes má interiér novú úpravu realizovanú v roku 1992.

Foto: zbierka Metského múzea v Rajci

NIEKDAJŠIA MALOVANÁ VÝZDOBA KOSTOLA A DREVENÝ CHÓR

Kostol sv. Ladislava je trojlodňovou stavbou s polygonálnou svätyňou na východnej strane, chórom na západnej a pánskym oratóriom nad sakristiou na južnej strane.

Priestor svätyne oddeľuje od lode kostola stupeň v podlahe. Klenutá je troma poliami krížovej klenby, nesenej dvoma piliermi so štvorcovým pôdorysom so skosenými hranami a štvoricou pilastrov pri stenách svätyne. Piliere i pilastre sú rovnako členené na sokel, driek a profilovanú hlavicu. Klenba v strednom poli je zdobená zrkadlom v tvare štvorlístka s jednoduchou štukovou šambránou. Na stenách svätyne sú tri okná ukončené poloblúkom so sklenenými vitrážami:

- na južnej strane sv. Cyril a Metod
- na východnej stene Kalvária
- na severnej stene sv. Benedik a sv. Andrej.

Vstup do sakristie je situovaný na južnej stene svätyne. Hlavná loď má rovnakú výšku i šírku ako lode bočné. Klenutá je troma poliami krížovej klenby dosahujúcej na tri páry štvorcových pilierov so skosenými hranami, ktoré sú členené na sokel, driek a jednoducho profilovanú hlavicu. Bočné lode sú klenuté rovnako tromi poliami krížovej klenby, dosahujúcej na štvorcové piliere uprostred a pilastre s rovnakým členením na bočných stenách. Loď kostola je presvetlená na severnej stene troma, na južnej stene dvoma vysokými oknami ukončenými poloblúkom. V prvom poli od svätyne na južnej stene lode v priestore nad bočným oltárom je situované obdĺžnikové zasklené okno pánskeho oratória lemované jednoduchou štukovou šambránou a rovnou profilovanou rímsou v suprafenestre.

Empora na západnej stene lode kostola je nesena ôsmimi subtitílnymi murovanými stĺpmi štvorcového pôdorysu. Vstup na emporu zabezpečujú priame betónové schodiskové ramená s kovovým zábradlím, vedúce z oboch bočných lodí. Zábradlie empory je murované, v bočných lodiach priame, v hlavnej lodi tvorí stlačený oblúk. V strede empory je umiestnený organ. V strednom poli pod emporou je situovaný západný vstup do kostolnej lode, tvorený súčasnou celozasklenou stenou v drevenej konštrukcii, oddeľujúcou loď kostola od priestoru podvežia.

Pôvodná výzdoba stien a klenieb kostola bola začiatkom 20. stor. odstránená a nahradená jednoduchou výmaľbou v okrových odtieňoch. Dlažba je keramická. Na južnej stene svätyne je k hmote objektu pričlenená sakristia, ktorej priestor je klenutý krížovou klenbou a presvetlený jednoduchým obdĺžnikovým oknom bez plastického lemovania. Zo sakristie vedú strmé drevené schody do priestoru oratória, ktoré je tiež klenuté krížovou klenbou, presvetlené obdĺžnikovým oknom na západnej fasáde. Okno má drevenú výplň s kovanou prevliekanou mrežou. Lemované je plastickou šambránou s priamou profilovanou nadokennou rímsou.

Západný vstup do kostola tvorí malá prestavaná predsieň klenutá jedným polom krížovej klenby. Vstup do bočnej lode kostola lemuje kamenný lomený portál s pretínavými prútmi.

Severný vstup kostola vedie priamo cez kamenný portál ukončený poloblúkom s vyrytým rozetovou výzdobou prekrytý bielym náterom. Vedľa vstupu je pristavaná bočná kaplnka s vchodom z exteriéru a novodobým súsoším Piety.

Pred západnú fasádu lode je prestavané mohutné teleso veže kostola. Veža je prístupná strmým, jednoramenným dreveným schodiskom, vedúcim po južnej fasáde veže až do priestoru krovu lode. Odtiaľ vedie strmé zalamované drevené schodisko v telese veže až po úroveň vežových hodín a zvonov.

Reštaurátorský výskum bol postupne realizovaný v celom objekte a aj v prístavkoch ako je predsienka južného vstupu, predsienka severného vstupu, sakristia, miestnosť za organom.

Na základe všetkých realizovaných metód skúmania (nedeštruktívnych – obhliadkový prieskum, pozorovanie v razantnom bočnom svetle a UV svetle ako aj deštruktívnych – sondáž a odbery vzoriek na chemicko-technologický výskum), je možné konštatovať:

Súčasný vzhľad všetkých častí interiéru budovy kostola, ktorých sa reštaurátorský výskum týka, je výsledkom poslednej rozsiahlej rekonštrukcie objektu. Posledná úprava priestoru pochádza z 90-tých rokov 20. storočia, ide o výmaľbu vápnom s jednoduchým zlateným linkovým dekórom. Táto úprava sa nachádza v celej lodi a aj ako monochrómny náter a aj vo všetkých ostatných miestnostiach.

Pretože ide o živý kultový priestor, nebolo možné v rámci reštaurátorského výskumu vykonať hĺbkové overovacie sondy, ktoré by potvrdili v plnej miere etapizáciu jednotlivých vývojových fáz kostola. Etapizácia kostola bola odčítaná z nálezových situácií v jednotlivých sondách a preto zostáva otvorená pre potvrdenie v architektonicko-historickom výskume.

Po celkovom zhodnotení výsledkov výskumu je možné konštatovať, že pravdepodobne najstaršou časťou kostola je severozápadný roh. Na západnej stene sa nachádza kamenný poloblúkový

Foto: Šzá

**KAMENNÝ POLOBLÚKOVÝ
PORTÁL A NAJSTARŠÍ KAMENNÝ
OTVOR NA ZÁPADNEJ STENE**

K prestavbe došlo zrejme z kapacitných dôvodov, pretože veľkosť staršieho chrámu už nepostačovala množstvu veriacich, ktorých pribúdalo s rozvojom remesiel. Tento chrám bol zrejme jednolodový. Od severného múru sa nový chrám rozrastal v smere juhovýchodnom, pričom línia západného múru bola zachovaná. Tento nový chrám bol architektonicky koncipovaný ako trojlodový s telesom veže uprostred západnej steny. Na svoju dobu bol pomerne veľkorýsý vo svojej šírke. Murivo staršieho chrámu bolo zabudované v severnej bočnej lodi. Pravdepodobne išlo o klasický chrám bazilikálneho typu s vežou uprostred západnej steny. Teleso veže bolo štvorcového tvaru v spodnej časti zo vstupnou chodbou nartexom zaklenutým valenou klenbou. Nartex tvoril vstupnú chodbu zo západnej strany do chrámu, ktorej dominoval ranogotický vstupný segmentový kamenný portál. Nartex bol zdobený rozvilinovitými ornamentovými pásmi. Námetom je rastlinný motív. Najdochovejším bol motív vinnej révy, ktorý je symbolom eucharistického Krista. Na severnej časti klenby nartexu je pomerne kompaktné zachovaný rastlinný motív v takmer autentickom výraze. Vrchná časť klenby bola deštruovaná zrážkovou a snehovou vodou. Z tohto dôvodu sa uvoľnila a celá vypadla, čo svedčí o tom, že v tom čase bola strecha veže deštruovaná prípadne úplne absentovala. Výška telesa veže bola zrejme nižšia oproti súčasnému stavu, presná výška sa nedá odčítať vzhľadom na ruinosť stredovekého muriva. Pôdorys apsidy sa nedá v súčasnosti stanoviť presne, pretože bola niekoľkokrát zmenená (rozširovaná). Bočné lode boli zrejme ukončené rovným uzáverom. V čase prvej zmienky o kostole v Rajci (1368) bol kostol plne využívaný nielen Rajcom, ale aj všetkými spádovými obcami. Bočné lode boli osvetlené jednoduchými okennými otvormi s kamenným architektonickým článkom v tvare „mníšky“. Špalety týchto okenných otvorov boli maľované bielym kvadrom s okrovou maľovanou šambránou ohraničenou čiernou linkou. V 15. storočí dochádza k úpravám južného vstupu, kde je osadený neskorogotický prúťový portál. Na konci 15. stor. bol chrám výrazne poškodený. Príčina nie je celkom preukázateľná, ale predpokladá sa požiar. V historických dokumentoch je zmienka, že miestna radnica dáva opravovať strechu kostola. Počas bratrických povstaní je pravdepodobné, že bol kostol opäť vypálený. Po príchode Thurzovcov na panstvo Lietavského hradu prevzali patronát aj nad miestnym kostolom. Tu začína ďalšia etapa prestavby chrámu, z trojlodia sa stáva sieňový typ chrámu.

Bočné lode a ich jednoduchý uzáver sú zbúrané a pozostatky týchto stien, najmä na južnej strane, tvoria pilaster. V tomto čase je obvodové murivo nadstavené do výšky strednej lode a zaklenuté krížovými klenbami. Sú vystavané aj stĺpy podopierajúce klenby, v ktorých boli pri sondážnom výskume objavené staršie architektonické

kamenné články z časti aj s výzdobou pravdepodobne zo staršieho chrámu. Krížové klenby boli ozdobené štukovou plastickou výzdobou v tvare kosoštvorcov napojených zvislými rovnými štukovými pásmi do stredov jednotlivých pilastrov. V strede tohto kosoštvorca sa nachádza rozeta.

V priestore interiéru rozlišujeme dve etapy renesančnej výzdoby. Prvá pochádza zrejme z architektonickej prestavby chrámu spojenej s miestom uloženia Thurzovej prvej manželky v krypte nachádzajúcej sa v nartexe. Prvá etapa výzdob je voľne maľovaný ornament tvoriaci bordúru novovytvorených renesančných okenných otvorov. Námetom sú rastlinné motívy. Na niektorých oknách bordúru tvorí iba zelený pás rozčlenený linkovaním. Výzdoby boli maľované voľnou rukou a boli použité pigmenty ako prírodný malachit a bol potvrdený sférulecký malachit, ktorý bol produkciou meďorudných baní v Španej doline (tento pigment bol použitý pri výmalbe tzv. Zelenej siene Thurzovho domu v Banskej Bystrici ako aj v renesančných maľbách Ľupčianskeho hradu, čo svedčí o jeho obľúbenosti a dobrej kvalite). V druhej etape renesančnej výzdoby bol použitý na lemovanie okien šablónový vzor, ktorý je na každom okne jedinečný. V tejto etape bola v južnej fasáde pristavaná takzvaná „panská empora“. V južnej stene bola vybudovaná ľavá časť okennej špalety a bolo tam vsadené dvojokno z kamenných segmentových článkov. Predpokladáme, že niekedy v tomto období vznikla aj západná predsieň, ktorá je oproti južnej predsieni tvarovo jednoduchšia, v murivách mohutnejšia s valenou klenbou. Okolo r. 1610 dochádza k ďalšej prestavbe lode kostola, kde už vytvorený halový typ je zaklenutý krížovými renesančnými klenbami. Tieto klenby boli dekorované štukovou výzdobou v tvare kosoštvorcov v strede s rozetou. Štuková výzdoba vytvárala zaujímavú štruktúru s geometrickým opakovaním na ploche klenby. Či bola štuková výzdoba nejakým spôsobom farebne podporená sa nám nepodarilo zistiť, pretože bola v celej svojej hmote neskôr odstránená. Keďže okenné otvory z I. etapy renesančnej prestavby z časti zachádzali v niektorých miestach pod klenbu, boli ich horné oblúky znížené a nanovo zaoblené, čiže celkovo upravené tak, aby nepôsobili rušivo. V tejto etape bola údajne loď oddelená od svätyne múrom a vznikol tak pravidelný štvorcový priestor, s drevenými zdobenými pavlačami. Tieto pavlače boli v kostole až do 19. storočia, potom boli odstránené. V druhom poli južnej steny bol v sonde zachytený otvor po ukotvení pavlače. V r. 1611 bol vybudovaný otvor v severnej stene a osadený renesančný vstupný portál. Táto prestavba mala za následok skrátenie okenného otvoru, ktorý sa nachádza nad ním. V tomto období boli k obvodnému plášťu pristavené objekty ako panská empora, sakristia a južná predsieň. V r. 1647 bola nadstavovaná veža kostola. Ďalšou stavebnou etapou bolo prestavanie svätyne v období baroka, kde došlo k jej rozšíreniu. V tomto období bola tiež zmenšená svetlosť renesančných okenných otvorov zamurovaním spodnej časti asi v 1/5. Z barokovej výzdoby sa nám nezachovalo v celom objekte takmer nič, iba miestami zvyšky monochromných okrových náterov. V 19. storočí sa neudiala žiadna významná stavebná etapa. Podľa historických záznamov vieme, že bola odporúčaná oprava kostolnej veže a že všetky aktivity boli smerované k modernizácii interiéru, najmä interiérového zariadenia. Ďalšou stavebnou etapou v interiéri kostola bola prestavba chórusu okolo roku 1930, kde bol odstránený drevený chórus a nahradený novým železobetónovým priestraným chórom, na ktorý bola umiestnená baroková organová skriňa, ktorá taktiež do dnešných čias prešla niekoľkými rekonštrukciami. V 20. stor. sa neuskutočnil v interiéri kostola žiadne významné zmeny, kostol bol niekoľkokrát vymaľovaný a súčasný vzhľad je z roku 1992. Pri reštaurovaní v r. 1966 bolo otvorené gotické okno severnej steny z fasádnej strany a na západnej stene v severnej časti bol vyprezentovaný ranogotický okenný otvor a portál.

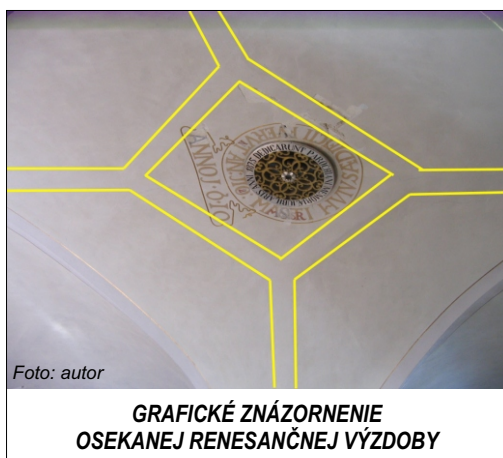

Foto: autor

**GRAFICKÉ ZNÁZORNENIE
OSEKANEJ RENESANČNEJ VÝZDOBY**

Mgr. art. **Miroslav Slúka**, absolvent Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave odbor reštaurovanie nástennej maľby a závesného obrazu, člen Komory reštaurátorov

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA – 5. časť

Všetkých záujemcov o historické fakty a zaujímavosti pozývame na ďalšiu prehliadku starobylého Rajca a jeho blízkeho okolia. Tak ako v predchádzajúcich číslach Spravodajcu mestského múzea Rajec (2007, 2008, 2009 a 2010) i aktuálne pokračovanie prináša pozoruhodnosti a zaujímavé fakty z histórie mestečka zaznamenané v mestskej kronike.

Viete napríklad, že ...

... rieka Rajčanka niesla v minulosti iné pomenovanie? Podľa knihy *Lietava* od A. Kavuljaka sa tento ľavý prítok Váhu kedysi volal *Lietava*, neskôr *Žilinka* a pravdepodobne až v súvislosti s ustalova-

RAJČANKA PRED REGULÁCIOU (v pozadí Reiselov mlyn v Šuji)

ním pomenovania miestečka Rajec (približne od 14. storočia) sa premenovala podľa jeho názvu na *Rajčanku*. Hrad Lietava bol teda vraj pomenovaný podľa pôvodného názvu rieky. Rieka často narobila škody častým rozvodňovaním a zmenou svojho koryta. Napr. v r. 1942 poškodila most pred *Fodrekom* vo vtedajšej Nádražnej ulici, osem rokov po svojom vystavení musel byť opravený nový most, ktorý bol nad riekou vystavený v r. 1940 pri *Bielkošovi*, v r. 1960 bola

VYLIATA RAJČANKA (PRVÁ POLOVICA 20. STOROČIA)

v údolí rieky zaznamenaná rozsiahla povodeň atď. Všetky tieto okolnosti vyvolali potrebu regulácie, ktorá koncom 60tych a začiatkom 70tych rokov minulého storočia natrvalo splynula koryto rieky. Spolu s jej divokosťou sa však stratilo pôvodné čaro jej vrbami a topolmi husto porastených brehov, starý no jedinečný *Fodrekov mlyn* so svojim typickým z diaľky viditeľným kolesom a svojimi úpusťami, ryby a raky z tajomných riečnych zákutí a hlbocín, riečne brody a riečne *práčovne* a ešte kadečo, čo v sebe rieka niesla a pridávala tak mestu osobitosť a takmer romantické čaro. Ukázalo sa však, že regulácia bola nevyhnutná: nebuť jej realizácie, tak aj v 21. storočí

by *Rajčanka* ešte určite dokázala vyceriť zuby a aj v meste by mohli obyvatelia zažiť to, čo sa stalo v miestach, na ktorých nie je rieka zregulovaná.

... mestská radnica (*ratúz*) bola postavená už v 17. storočí? Pôvodne jednoposchodová renesančná budova s arkádami na prízemí a priestorom vo funkcii tržnice mala štvorboký pôdorys, aby bola prístupná zo všetkých strán. Na poschodí boli administratívne miestnosti mestskej rady. Fasáda *ratúza* podstúpila úpravu v barokovom štýle, keď boli v druhej polovici 18. stor. zamurované arkády (*laubne, podlúbia*) a osadené nové okná. V 19. a 20. stor. bol vzhľad budovy opäť upravený, pričom v 19. stor. bolo postavené jej drevené poschodie. Na radnici boli dva *árešty*: pri *hajtmанovej* izbe a *cigánsky* pri schodoch (miernejšie vrchné väzenie a „tvrdšie“ spodné). Podľa zápisov J. Machalického bola v minulosti na *ratúze* drevená vežička (dal ju postaviť richtár Jozef Šimko) a jeden zvon, ktorým sa zvolávalo *mešťanstvo* na všeobecnú poradu a najmä k voľbám. Radnica bola sídlom mestského richtára (*fojta*) a rady mesta a bola symbolom vtedajšej svetskej moci. V nedávnych rokoch prešla viacerými úpravami, zrekonštruované, obnovené a zasklené boli napr. i pôvodné radničné oblúky a v súčasnosti slúži, okrem iného, ako budova s reprezentatívnymi mestskými priestormi.

Foto: ŠZá

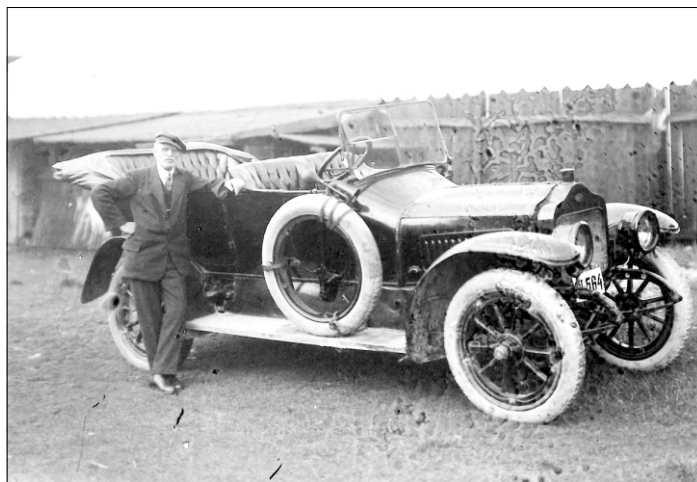
RADNICA „RATÚZ“ NA NÁMESTÍ

... v 19. storočí bol zaznamenaný pokus o založenie gymnázia v Rajci? Reakciou na ohlas k slovenským katolíkom (uverejnený v *Pešťbudínskych vedomostiach* z 24. 4. 1868), aby z milodarov vytvorili samostatné katolícke gymnázium, bola finančná zbierka a za sídlo boli navrhnuté Brezno, Dolný Kubín, Púchov a – čo už dnes málokto vie – tiež Rajec. Hneď v júni mešťanosta Rajca J. Pažický zvolal mimoriadne zhromaždenie mestskej rady s jediným bodom programu: či by slovenské katolícke gymnázium nemohlo byť založené v Rajci a či by mohlo byť z mestskej pokladnice aj finančne podporené. Vytvorili sa dva tábory, z ktorých pomadařčená časť mestského zastupiteľstva (i mesta) bola proti. Neskôr bolo schválené gymnázium v Kláštore pod Znievom na prebratie pod rajecký patronát, no tento zámer sa už neuskutočnil, pretože maďarské vládne kruhy začali v tom čase proti slovenským gymnáziám pohon.

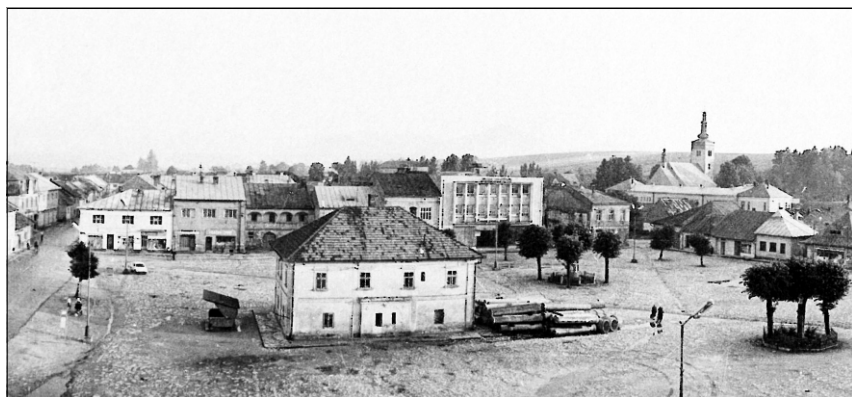
... prvé kroky elektrifikácie mestečka boli vykonané v 20tych rokoch minulého storočia? Najprv boli *osvetlené niektoré verejné priestory*, napr. na *Nádražnej ulici* pred domom *Lukáša Smatanu* stála tzv. *celonočná* lampa a na *Sihoti* (dnešná *Šafárikova* ulica) pred domom Michala Smatanu osvetľovala ulicu tzv. *polonočná lampa*. Postupne bolo elektrické osvetlenie inštalované do obecných budov, napr. do radnice, obecného hostinca a v r. 1929 bola elektrina zavedená aj do súkromných príbytkov.

... rajecké námestie bolo vytvárané a budované najmä v období renesancie? Mestečko sa postupne tvorilo okolo pravidelného štvorcového námestia, ohraničeného štyrmi blokmi stavebných parciel. Uprostred námestia bol vraj *pranier* - kamenný stĺp, ktorý bol v r. 1848 zničený. Zvláštnosťou domov boli otvorené arkády (*pocieňe, laubne, podlubia*) v prízemí. Tie boli v 19. stor. zamurované, pretože bolo potrebné získať nové obchodné priestory, čím sa upravili i fasády meštiackych domov. Podľa Karabinského *Geograficko-historického a tovarového lexikónu Uhorska* (Prešporok, 1786) je Rajec „jedným z najkrajších miest v Trenčianskej stolici a snád' i v iných. Má 473 domov, je vystavený pravidelne, má štvorhranné námestie. V strede stojí novopostavená radnica“ (s. 593). Na námestí boli pôvodne umiestnené dve sochy: socha Svätej Trojice, ktorú dal urobiť ešte v r. 1818 Jozef Šimko (v 1912 bola renovovaná) a socha svätého Jána Nepomuckého, ktorá bola venovaná mestu asi v r. 1701. Tú staršiu dal opraviť počas svojho pôsobenia v Rajci farár Ján Ríha istému kamenárovi z Nemeckého Pravna a nakoniec bola premiestnená ku kostolu, kde stojí dodnes. Námestie malo kamennú dlažbu, ktorú údajne vydláždili talianski kamenárski majstri v r. 1885. O 60 rokov neskôr (v r. 1955) boli na námestí zrezané všetky lipy. Dlažba vydržala až do sedemdesiatych rokov 20. storočia, kedy sa v roku 1973 začala nová (už takmer súčasná) úprava slávneho rajeckého *rinku*.

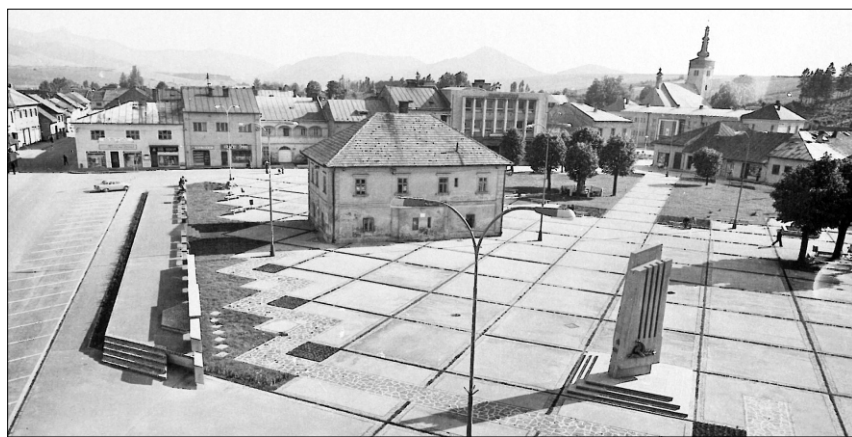
tkáčskom stave pestrofarebné koberce z postrihaných handier a bavlny. Zomrel v r. 1970 a spolu s ním zaniklo i tkáčstvo, rozšírené v Rajci od nepamäti.

JEDEN Z PRVÝCH AUTOMOBILOV (ZNAČKY MINERVA) V RAJCI V ROKU 1928 VLASTNIL AJ ŠTEFAN SCHMIGUTZ

RAJECKÉ NÁMESTIE PRED A PO REKONŠTRUKCII UKONČENEJ V ROKU 1974

... v Rajci bolo v minulosti hojne rozšírené aj tkáčske remeslo? V tom čase sa bežne pestoval ľan aj konope, pričom pre osiatie zámockých majerov sa rezervovalo (podľa údajov z r. 1604) 10 *mier* konopného a 2 *miery* ľanového semena (*miera*, t.j. stará mierka na zrno, približne 60 litrov). V domácnostiach sa vtedy konopný a ľanový olej využíval dosť často. Vyrábalo sa v osobitných olejových *stúpach* alebo *presoch/prasoch* (lisoch) a jeho výrobou boli známe rodiny Jána a Mateja Paulínyho (*Zábojnici*). Vylisované vlákna sa viazali do konopných a ľanových *kýt*, ktoré potom položené na kúdele dávali priadzu (nitky) a z nej sa na krosnách tkalo plátno. Takto sa plátno vyrábalo takmer v každom dome. Medzi vychýrené tkáčske rodiny patrili napr. Rojíkovci, Pechovci, Kosperovci, Pekarovci a i. Po utkaní plátna nasledovalo jeho bielenie, a to obyčajne domácim spôsobom, t. j. polievaním na slnku rozprestretého plátna vodou. Posledným rajeckým tkáčom bol Pavel Kosper, ktorý tkal na

... prvé úradné oprávnenie vykonávať osobnú autobusovú dopravu bolo v Rajci udelené v r. 1928? Držiteľom koncesie sa stal Rudolf Lamoš, mimochodom, aj vlastníkom prvého osobného auta v mestečku, ktorý mohol podľa tohto povolenia začať autobusovú premávku na trase Rajec – Čičmany. R. Lamoš, v rajeckej oblasti vlastne prvý šofér z povolania, zaviedol v r. 1930 na tomto území aj prvú taxislužbu. O niekoľko rokov neskôr, približne od r. 1940, boli v súvislosti s dopravou zlikvidované záhradky na Kostolnej ulici a *Dlhom rade* (ul. J. Hollého). Začala sa totiž budovať štátna hradská z Rajeckých Teplíc do Fačkova, ktorá bola už od r. 1940 asfaltovaná. V tomto roku bol zavedený aj cestovný spoj na trase Rajec – Ďurčiná, ktorý bol zároveň zaradený do siete *vicinálnych* (t.j. miestnych, lokálnych) ciest.

... mala byť v Rajci postavená tzv. ľanová fabrika? Byť a posledný pokus o jej zriadenie vykonal v r. 1848 Ján Uhlárik, ktorý v mene mesta Rajec doviezol s cieľom založiť a vybudovať takúto továreň stroje až z Tešína. Z kameňa a múrov ohrady kostola a cintorína sa postavili smerom na Šuju objekty, no nakoniec sa veľkú ľanovú fabriku zriadiť nepodarilo. Prevládala mienka, že miestna produkcia ľanu nebude na takú veľkú fabriku stačiť a stroje boli odvezené naspäť. Zrejme sa však podarilo zriadiť menší objekt, pretože na inom mieste kroniky je (dokonca v názvu rajeckého nárečia) uvedené: „... V obci na Horných Pieskoch je malá fabrika na spracovanie ľanu... táto z neznámych príčin zhorela, nikdo ju viac neobnovel a len štyri holé múry tam stoja...“.

... niektoré pasáže starých pôvodných zápisov v kronike sú fakticky zapísané so znakmi rajeckého dialektu? Z viacerých dokladov to dobre dokumentuje napríklad zápis o roku 1917, ktorý ilustruje niektoré dôsledky stále trvajúcej prvej svetovej vojny a nepriazne počasia v tomto roku: „... Šecko je na vojne, nemá kdo robiť. Je katastrofálne sucho, obilie nenarostlo a musí sa trhať rukami, lebo pod kosou sa šecko rosype a stráci. Nielen ľuďom, ale ani dobytku neni čo dať... Prichádza pliaga – choroba – jedny hu volajú španielka a druhí zas malária... umierajú celé dzesiatky ľudzi, samotnému rajeckému dochtorovi Ferdinandovi Pokornému zemreli vtedy tri dzeci...“.

Pokračovanie nabadúce

PaedDr. **Miloslav Smatana**, CSc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

5x foto: zbierka Mestského múzea v Rajci

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK – 5. výber: písmená P – R

V predchádzajúcich ukázkach z rajeckého nárečového slovníka sme postupne predstavili nárečové slová písmen A – O, spolu s opisom štruktúry výkladu nárečového slova v rámci hesla, zoznamom použitých skratiek a znakov a súpisom skúmaných obcí (p. *Spravodajca Mestského múzea Rajec*, 2007, s. 6 – 11, 2008, s. 6 – 10, 2009, s. 9 – 13 a 2010 s. 11 – 14).

Čitateľom a priaznivcom *Spravodajcu Mestského múzea* v Rajci sa v aktuálnom čísle dostáva do rúk už piate pokračovanie ukážkového výberu, tentoraz z písmen P – R.

Pozn.: Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdu takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud *Rajeckej doliny* sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný, originálny jazykový prejav. **Za doteraz doručené obohatenia slovníka všetkým prispievateľom srdečne ďakujeme.**

P

pačeski m. pomn. odpad pri druhom česaní ľanu alebo konopí, menej kvalitné vlákno: *pačeski* (Đu)

pačesný príd. zhotovený z menej kvalitného vlákna (z pačeskov): *Čo bolo od zrebného cenšie, sa volalo pačesné a čo bolo ot pačesného cenšie, no to už bolo cenké* (Đu)

paholek m. obyč. slobodný chlap alebo mládenec (chlapec), ktorý pomáha na gazdovstve, salaši a pod.; sluha na gazdovstve: *A Silvester ňejakí tam u ňih ból paholek* (Rj); *paholok* (Či)

páľené s. 1. pálenka, alkohol: *Bolo páľené, víno a gdo ňechcel, dal si pivo* (Rj) 2. zastar. zried. liek, medicína

páľenový príd. v spoj. *páľenový kotel* (Či) – kotel na pálenie pálenky

pampúšek m. fašiangové (príp. svadobné) pečivo, šiška: *Običajno na fašiangj robeli pampúšik* (Rj); *Praželi aj pampúški* (Či)

panghart i **pangart** m. nemanželské dieťa: *On hej ftedí povedal, že jej pangarta žividz ňebude* (Rj); *Nakoňec si vižeňel pangharta* (Či)

pankeľ m. čižm., obuv. pracovný stôl čižmarských (obuvníckych) majstrov: *Von bol čižmárom, mal šetko, aj pankeľ* (Rj)

panoh m. vetva, konár: *Také panohi ze starej jablone trčali aš susedom do zahradi* (Rj)

panskí príd. v spoj. **panská repka** (Či) – viacročná liečivá rastlina, bot. krasovlas (Carlina)

paparútko ž. rastlina, ktorej koreň sa využíval na sladenie, bot. sladíčovobyčajný (Polypodium vulgare): *paparútko* (Či)

paprča ž. expr. ruka: *Aja som paprču zdvihla* (Rj); *Ňemáš pchac paprče, dze ňetreba!* (Rj)

paprčkové s. spodst. malá finančná suma, ktorú daroval priekupník deťom majiteľa pri predaji zvierat: *Aj paprčkové dostali* (Či)

papuča ž. 1. obyč. mn. č. ľahká domáca obuv: *Daj si papuče, budze ca oziabac* (Rj) 2. obyč. mn. č. teplá plstená obuv s prešivnou podošvou: *Kedz už bola zima a kopu sňahu, tak ceplé papuče zme do koscela noseli* (Rj) 3. kožuš. drevený nástroj na jemnejšie opracovanie kože: *papuča* (Rj)

ka (Či) – vyšívacia technika, tzv. plnená mriežka

paric nedok. vystavovať účinku pary alebo horúcej vody: *A tam (na ohnisku) sa hrňec s tím bvobom dal paric* (Rj)

parizér m. klob. klobúk vyrobený podľa francúzskeho vzoru (s priehlbínou uprostred): *parizér* (Rj)

partica ž. 1. klob. strecha klobúka: *partica na klubúku* (Rj) 2. predný okraj čepca: *partica* (Či)

pasienek m. trávnatý pozemok určený na pasenie dobytky, pastvina, pastva: *Tam ftedí bol ešče obecní pasienek* (Đu)

pásmo s. 1. istý počet, zväzoch niti v pradení: *pásmo* (Či) 2. nástroj na meranie dĺžky obručí, železa ap.; zvinuteľné meradlo: *Tés to pásmom merali* (Rj) **pasienko** s. zdob. k 1: *Chíbalo ešte jedno pásienko* (Rj)

PAPUČE A POMÔCKY NA ICH VÝROBU V ZBIERKE MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

para ž. plynná látka vznikajúca zahriatím vody (vyparujúca sa voda) * *dac semeno na paru* (Rj) – olej. pôsobiť teplotou na ľanové semeno, aby pustilo olej

pára ž. záprah dvoch kusov dobytky; dva kusy zvierat: *Išiel na slamu na páre* (Rj); *F_ tej malej maštali so_ mal dve kravi a páru koňi* (Rj)

párac nedok. 1. rozdeľovať zošité časti látky alebo rozpletať pletenie: *Čo som večer uštrikovala, na druhí dzeň som musela párac* (Rj) 2. (p. **drápac**) odtrhávať (perie) z kostriek, driapať: *Po večeroch sa ženi zešli, páralo sa perie, šelíčo sa povravelo, pospomínalo* (Rj)

párac sa nedok. oddeľovať sa na šve: *Po švíku sa mu gace párajú* (Rj)

páraný príd. v spoj. **páraná furma, furmič-**

pascica ž. zariadenie na upevnenie jarma k oju: *pascica* (Rj)

pastuší príd. v spoj. **pastušia kapsička** (Či) – burina s plodmi podobnými kapsičke, bot. pastierska kapsička (Capsella bursa pastoris)

pata ž. zadná časť chodidla, päta ♦ *bežal, až mu patí o ric plieskaľi* (Rj) – veľmi sa ponáhľal; rýchlo utekal

patka ž. plaz na pluhu: *Patka je na pluhu* (Rj)

patružľen m. zelenina pestovaná pre vňať a koreň, bot. petržľen (Petroselinum): *Ždi som si ňechala aj na zimu aspoň kúseg hriatki zeleného patružľenu* (Rj); *Ná trochu tam_e aj mrkvi, patružľenu, cibule, cesneku* (Ri)

pavlač ž. časť domu na poschodí, otvorená

chodba na poschodí dvorovej strany budovy: *Také pavlače mali ti garbárske domi, aj pri mosce bol doňedávna takí* (Rj); *pavlač* (Či)

patík *m.* palica, papek: *Bárakím patikom štúrali pomedzi korene, či tam čosi ňebudze* (Rj)

pazucha *ž.* podpazušie: *Chicela ho pot pazuchu a išli domoch* (Rj)

pažitka *ž.* cesnakovitá rastlina pestovaná pre chutnú vňať, *bot.* Allium schoenoprasum: *Pažitku som teŕ mala vŕdzi v zahradze* (Rj)

pec *ž.* v spoj. **chlebová pec** (Rj) – pec na pečenie chleba v domácnosti: *Bolo doležité, abi dobre aj šporág varel, aj trúba piekla a vačinu aj chlebové pece sa robeli* (Rj)

pečka *ž.* obyč. *mn. č.* sušené ovocie: *Bapka ŕdzi mala pečki, ohromne zme to ľúbeli* (Rj)

peklo *s.* jama na popol vyhĺbená pod pecou: *peklo* (Či)

penceľ *m. rezb.* štetec na morenie predmetov: *penceľ* (Rj)

perastí *príd.* jarabý, strakatý, pestrý: *perastí štúr, perasté táča* (Či)

perli *ž.* *pomn.* náhrdelník zo sklenených perál; koráľkový náhrdelník: *Také perli po mame si zala* (Či)

pérovac *nedok.* hýbať sa vplyvom (postupného) tlmenia nárazov, perovať: *Poslední (strom) zme zrezali, ten spádel takto krížom a začal tam pérovac* (Rj)

pešterec *m.* (i **hubán**) 1. druh (zamlada) jedlej huby rastúcej na stromoch, *bot.* trúdnik šupinatý (Polyporus squamosus): *Pešteredz bol dobrí do polľefki* (Či) 2. nejedlá huba rastúca na živých i odumretých listnatých stromoch (spôsobuje hnilobu napadnutého dreva), *bot.* práchnovec kopytovitý (Fomes fomentarius): *pešterec* (Či)

piadlo *s.* *obuv.* pomôcka na napínanie predmetov (obuvi, kožíek a pod.): *piadlo* (Či)

picovať *nedok. expr.* veľa (nasilu) jesť, napchávať sa; tlačíť (niečo do niečoho): *Len picujež do sebä!* (Či)

piesek *m.* jemnozrná hmota zo zvetraných kremitých hornín, piesok: *Boli šeljiké pieski pri stavbách* (Rj); *Tam bol aj pieseg a ona bola rada, že hej to (múku) dal* (Rj) * **baňoví piesek, váhoví piesek** (Rj) – druhy piesku podľa pôvodu

piest *m.* nástroj v tvare lopatky používaný pri praní: *Na rieke zme právali, pravda, aj s piestoma, to len tak plieskalo* (Rj)

piešovec *m.* typ zvonca: *To boli také zvonce, piešoľce ih volali* (Rj)

pijatika *ž.* alkohol, pálené: *Čo len tá pijatika už zlého narobela!* (Rj)

píla *ž.* nástroj na pílenie, píla: *Zal si pílu, sipák, sekeru a išiel* (Rj)

pilier *m.* stĺpovitá opora stavebnej konštrukcie **pilierik** *m.* zdrob.: *Mlínar hej kázal, abi si pozametala s tíh pilierkvov a tam bola ja piesek* (Rj)

píľcovať *nedok. expr.* dlho a zblízka hľadieť do niečoho: *Píľcujež do kních, píľcujež a roboti si ňezačneš* (Či)

pinzeštajn *m. stol., klob.* *zastar.* druh nerastu, ktorý sa používal na povrchové úpravy (napr. klobúkov, stolárskych výrobkov a pod.), morská pena: *pinzeštajn* (Rj)

pirť i **pirca** *ž.* úzky horský chodník vyšliapaný zverinou alebo dobytkom: *pirť* (Či); *pirca*

(Đu)

pistula i **pistovka** *ž.* dravý vták, *zool.* sokol pýšiar (Falco tinnunculus): *pistula* (Rj); *pistuofka* (Rj)

pláč i **pliac** *m.* 1. miesto, priestor: *Aľe gdze po dzedzináh običajne bolo placu doz, _robeli na dve vodi* (Rj) 2. stavebný pozemok, miesto vytýčené (určené) na stavbu: *Prišiel tam kúpi _ten pliac, dze je postavená tá mama, ten domček* (Rj); *Náľe, dzieca moje, že sij jakési pliace kúpela!?* (Rj)

pláfka *ž.* lupeňovitá huba s krehkým klobúčikom rozličných farieb a rozličného stupňa jedlosti, *bot.* plávka (Russula): *Kedz ňeňi – ňeňi, a ftedi sú aj kerési pláfki dobré, aľe to musíš poznac* (Rj)

plagať *nedok.* pridájať dieťa: *Maľučkého plagala, čože mohla ftedi?!* (Či)

plachetní *príd.* v spoj. **plachetná koľíska** (Či) – urobená z plachty (na kolísanie dieťaťa v poli)

placho *m. expr.* nestály, nezodpovedný človek, vetroplach: *Temu to aňi ňehovor, to je štrašni placho* (Rj)

plas *m.* súčiastka na spodnej časti hlavy pluhu slúžiaca na regulovanie hĺbky orby: *Na pluhu je plas* (Rj)

plátno *s.* tkanina z konopnej, ľanovej a alebo bavlnenej priadze: *Zrebe, ti sa súkali, to vrecá sa s _teho robeli, hrupšie, ano, a to jemné, s teho sa zasek plátno tkalo* (Rj)

plēca *ž.* kolár. rozšírená časť v hlave koleasa, na ktorej sú upevnené spice: *plēca* (Rj)

plēskáň *m. expr.* človek, ktorý má veľké vypleštené oči, okáň: *plēskáň* (Fa, Rj)

plēvin *m.* hospodárska budova na uskladnenie pliev, slamy a pod.: *Vzadu mali šeljiké humná, plēvini, kuríni a čo ja viem čo* (Rj)

plňorohí *príd.* majúci nevyrezané kopyto alebo raticu (o koňovi al. rožnom statku): *Nakoňedz ziscel, že ten kvoň bol plňorohí* (Rj) * **plňorohá choroba** (Rj) – choroba kopyt koňa (stred kopyta je vyrastený vyššie ako okraje)

plňohorac *ž.* choroba kopyt koňa, stred kopyta je vyššie ako okraje: *plňohorosc ko-*

ňa (Rj)

plšc *ž.* *plštený filter* (pôv. pomôcka pletená z hovädzích chvostov) používaný pri výrobe (lisovaní) oleja: *plšc* (Rj)

plšucniak i **plšucník** *m.* (p. **kropáčka, cícalka**) liečivá rastlina, *bot.* plšucník lekársky (Pulmonaria officinalis): *Plšucňig uš kvitňe, treba nathrac* (Rj)

plšuha *ž. expr.* odporný, naničhodný tvor (často v nadávkach): *Prišiel ci, kedz už ňemci končeli, vedz uš končeli tí plšuhi, a ňeboli bi ke mňe pre koňa prišili!* (Rj)

pocieňie *s.* 1. *zastar.* otvorený krytý stĺpový priestor na prízemí budovy, podlubie: *Kedz bolo horko, aj na tem jarmeku ňiekedi, len do teho pocieňia si stali, pod ratús, do chlátku* (Rj) 2. priestor pod spoločnou strechou domu a humna otvorený do dvora, šopa na úschovu vozov, náradia ap.: *Zaciahli aj z _vozom do pocieňia* (Rj)

pocisnúc *sa dok.* posunúť sa, potlačiť sa: *Vešli zme sa do vagóna šeci, trochu zme sa pocisli a bolo* (Rj); *Pocisni sa, ňech si aj hentá sadňe!* (Do)

pocitnúť *sa dok.* v *chôdzi alebo behu* zavadíť o niečo, potknúť sa: *Pocitnúť sa o podvalinku pred _domom* (Rj)

pocta *ž.* *naturálne svadobné dary*, ako znak prijatia pozvania na svadbu: *V tížni noseli poctu* (Či)

počacie *s.* vznik zárodku živého tvora, počatie: *Takí mechier, s _teho taká poscielka, čo sa v _ňej (kobyľe) vivijalo. Aľe to hñec, ot prvého počacia. Ná, zaujímavé, ako sa to šetko tam vitvorí, ten orgaňizmus. Pravda?* (Rj)

podarení *príd.* milý, zlatý; *vydarený*: *Aľe maminka, ja som _o tejtoj kobilke Lucke vrazil, aké to bolo podarené stvoreňie, o tej čiernej* (Rj)

podbeľ i **podbieľ** *m.* liečivá rastlina, *bot.* podbeľ liečivý (Tussilago farfara): *Hñedz _jari podbeľu nazbierali a kaški* (Rj); *podbieľ* (Či)

podborek *m.* jedlá huba, *bot.* hrib sosnový (Boletus pinophilus): *Aj podborki boli chut-*

né (Či)

podbránie s. priestor v dome za hlavnou bránou, vstupná časť do domu: *A dze bolo podbránie, aj podbránie bolo kľenbové* (Rj)

podbrušek m. slanina z podbrušia ošípanej: podbrušek (Či)

podešva ž. 1. hrubá vrstva kože, gumy, súkna na spodku obuvi, podrážka: *Kedisik podešvi aj čosi vidržali, nie jako čul* (Rj) 2. spodná časť nohy, chodidlo: *Až ma boľeľi podešvi s teho stácia* (Rj) **podešiefka** z. drob. expr. k 2: *podešiefka* (Rj)

podlišník m. osúch pečený na kapustnom liste: *Podlišníki bivali aj na obed* (Či)

podnoška ž. obuv., čižm. predná časť obuvníckeho (čižmárskeho) kopyta: *Čižmári mali podnoški* (Rj)

podrichtár m. zástupca richtára: *Najprv podrichtárom, a potom aj richtárom som bol* (Fa)

poduška ž. podložka pod chomút: *Poduška pot chomúd bola ze srsci* (Rj)

podvika ž. 1. obdĺžniková šatka, ktorá slúžila ako pokrývka hlavy alebo sa nosila prehodena cez plecia a prekrižená cez prsia: *podvika* (Rj) 2. ovinovacia šatka na čepiec, symbol vydatej ženy: *podvika* (Či)

pohanka ž. rastlina a jej drobné plody, ktoré slúžia ako krmivo i jedlo, bot. pohánka (Fagopyrum): *Bola aj pohanka, to si ešte pamatám* (Rj)

pojác dok. zobrať (niekoho) so sebou: *Ne-možeme ho pojadz do Komatnej* (Rj)

pokazení príd. 1. nefungujúci, poškodený: *Jako si sem prišiel, šag bicikel máš pokazení?!* (Rj) 2. nevhodný na jedenie, nepoživateľný (o jedle, ktoré podľahlo skaze): *Tá poliefka bola jakási kiselá, musela bidz uš pokazená* (Rj)

pokaziť sa dok. 1. poškodiť sa, prestať fungovať: *Hodzini sa mi pokazeli* (Rj) 2. prevziať zlé návyky, zmeniť sa (povahovo) k horšiemu, mravné upadnúť: *Uš to ňeňi on, pokazel sa o tých čias, čo mu žena umrela* (Rj) 3. stať sa nejedlým, nepoživateľným: *Bola spara, šeteg guláš čo navareli sa im pokazel, skisnul na tem horku* (Rj)

pokazmajster m. žart. nešikovný človek, babrák: *Temu to ňedávaj robic, to je takí pokazmajster* (Rj)

pokonac sa dok. dohovoriť sa, dohodnúť sa; zmieriť sa: *Nakoňec sa akosi pokonalí, ale uš to ňigdi ňebolo ono* (Rj)

pokušenie s. nutkanie, nabádanie na niečo zlé: *Abi som do pokušenia ňeprišiel* (Rj)

pokušidlo s. expres. kto niekoho pokúša, pokúšiteľ: *To chlapčisko, to je také pokušidlo jedno!* (Rj)

poľadoveň i **poľadovizeň** ž. namrznutá vrstva ľadu na ceste, mrznúci dážd: *Gdo to kedi vidzel is ces takú poľadoveň do horil* (Rj); *Jožinko, chojkaj mi kúpiť chľebíka, ja ces tú poľadovizeň ňeprejdem* (Či)

poľní príd. v spoj. **poľní hájnik** (Či) – strážca choťárneho poľa

polodňe s. 1. čas obeda, polednie: *Presňe kedz bolo polodňe bolo zvoňeli* (Či) 2. jedlo v obednom čase, obed: *Ná a na to polodňe kapusti a teho kúba do ňej, zemakvoch, ná tag bolo* (Ri); *Každí dzeň jeden nám vozieval polodňe* (Đu)

pomarančovi príd. oranžový, žltočervený (ako pomaranč): *Aj kuriatka bolí chutné hu-*

bi, takej pomarančovej farbi bolí (Či)

pomatac i **pamatac** dok. 1. mať, uchovať v pamäti, vedieť: *To méno si uš človeg ňepomata* (Rj) 2. mať na zreteli, myslieť na niekoho (niečo): *Pamataj, že si mi čosi slúbel* (Rj) 3. existovať súčasne s niečím v minulosti: *Tá moja prvá fajka pomatala aj svetovú vojnu* (Rj)

pop m. obuv., čižm. lepidlo na obuv, čižmy ap.: *Nakoňec to podľepeli, najľepšie popom* (Rj)

popelín m. jemnejšia bavlnená alebo hodvábná látka: *Mám ešte popelín na blúsku, len sa to moc krčí* (Rj)

poplacić dok. zaplatiť niekomu pohostenie (pri prehranej stávke, pozvaní na pohárik ap.): *Čo slúbel, to veru aj urobel, f_krčme poplacić ale ze štiri poldeci každému* (Rj); *Von tú stáčku prehral, a tag musel poplacić* (Đu)

popoloví príd. vo farbe popola, sivý: *popoloví holup* (Či)

poriadek m. 1. náležité usporiadanie, dobrý stav, chod: *Po vojne sa šetko pomali dávalo do poriadku* (Rj) ♦ *príz na poriadek* (Rj) – dostať sa z choroby, vyzdraviť 2. i *pomn.* pomery, zvyklosti: *Potom zme ešte chvíľu počkali, kím tá poscielka, ten koláč, vindze z ňej* (Rj)

poscielka ž. plodový koláč, placenta z kobyly (p. mechier): *A z ňej išlo takí mechier. No, s teho také poscielka, no v ňej, čo sa v ňej vivijlo* (Rj); *Potom zme ešte chvíľu počkali, kím tá poscielka, ten koláč, vindze z ňej* (Rj)

pospľúvať dok. vykonať magický úkon proti urieknutiu: *pospľúvať* (Či)

postat ž. rad skoseného obilia opierajúci sa o ešte neskosený porast: *Kosel na postat* (Či)

potcac nedok. sekerou čiastočne narúbať strom z jedného boku, podťat: *Zdola zme hu potcalí a naváželi na jednu stranu* (Rj)

potešic sa dok. urobiť si radosť, rozveseliť sa, zabaviť sa: *Abi zme sa potešeli, ale aj zarmúceli* (Rj)

potkolíпка ž. jednoduchý nočný prístrešok pastierov: *potkolíпка* (Či)

potkova ž. železná ochranná podložka na kopyte koňa: *Potkova sa musela vikalfovac, abi ňeľžala naprostrietku, ale abi ľežala len na tem rohu skraja* (Rj)

potkovi príd. v spoj. **potkovi kľíňec** (Rj) – kliniec so širšou a podlhovastou hlavou na upevnenie podkovy

potkováč i **potkuváč** m. odborník na podkúvanie koní; kto podkúva kone: *U vojska bol potkováčom, čo koňe potkúval* (Rj); *Potkuvádz musel o koňoh vedzedz šecko* (Rj)

potkuc dok. opatriť kopytom, podkovať: *Som jedného koňa potkul, tag mi štábni rodmister roskázal potkovi otrhnúť* (Rj)

potpasovaňe s. v spoj. **reciaska na potpasovaňe** (Rj) – reťaz, ktorou sa upevňujú rebriny na voze

potstolie s. časť stola pod vrchnou doskou (nohy, rám): *potstolie* (Či)

poval m. i **povala** ž. 1. priestor pod strechou budovy, pôjd: *Na povale zme mali šelijaké haraburdi* (Rj); *Šag vindzi na poval a tam pohľadaj* (Rj) 2. strop: *Čo prišiel, o_tedi leží a hľadzi do povali* (Rj)

povesno s. zväzok (asi 4 hrste) vláken ľanu

alebo konopí: *povesno* (Či) **povesienko** s. z. drob. expr.: *povesienko* (Či)

poviják m. povojník na detskú perinku: *Nakoňedz zaviazala perinku povijákom* (Či)

povožničic nedok. zaoberať sa povozníctvom, vykonávať povoznícku činnosť: *Mi zme popri roľníctve povožničeli* (Rj)

pozhovárac sa nedok. stráviť istý čas rozhovorom, porozprávať sa: *Pozhovárall zme sa pekne a bolo šetko f_poriatku* (Rj)

pozierac nedok. sledovať zrakom: *Na zubí sa pozierá koňovi, keľo je rokoch starí* (Rj)

prach m. spodok dverného otvoru: *Ten farár si stal na prach* (Rj)

praščisko s. zvel. expr. poriadne, dobre vyživené prasa: *To si mal vidzec to praščisko, ja ňeviem, keľo to malo* (Rj)

praslíčka ž. bezkvetná cievnatá rastlina, bot. praslička roľná (Equisetum arvense): *Tu bolo hodne praslički* (Či)

prašina ž. expr. hlava: *Prašina ho bolí od rána* (Rj)

pratac nedok. expr. (násilím) odnášať, odvádzať; niesť, viesť alebo viesť: *Ná potom bola vojna, potom Maďari prišli a pratali jedného koňíka preč* (Rj)

prážňina ž. diera uprostred svadobného koláča: *Na prievlačke bola prážňina* (Či)

prededňom prísl. pred východom slnka, nadránom: *Prededňom už bol v hore* (Či)

prednovek m. obdobie pred novou úrodou, pred žatvou, keď sa už minulí zásoby starej úrody: *Aj ten zemák som si uvarela a to keľorázi prednovek prišlo a ňebolo aňi tíh zemákoch* (Đu)

prdzúkac nedok. expr. falošne hrať na hudobný nástroj, vydávať nepríjemný zvuk: *Čo tu prdzúkaž na tí_husloch?* (Rj)

predník m. čižm. predná časť rámičky na rozťahovanie sár: *predník* (Rj)

prenáška ž. zápis, prenesenie v pozemkovej knihe: *prenáška* (Rj)

preruba i **prieruba** ž. diera vysekaná v ľade na rieke alebo na potoku: *A kedz poriadne mrzlo, prierubi zme visekali na rieke* (Rj); *preruba* (Či)

prespanka ž. pejor. slobodná matka: *Šag aj tag nakoňec skoncel, musel si tú prespanku zebrać* (Rj); *prespanka* (Či)

prespanča s. pejor. nemanželské dieťa: *Vižeňel si prespanča* (Či)

prespac sa dok. 1. trochu sa vyspať, pospať si: *Stačelo mi, že som sa trochu prespal a hñe_ca išlo dalje* (Rj) 2. dostať sa za slobodna do druhého stavu: *Že vraj sa prespala s tím mladím* (Či)

pretpovale s. priestor pred podstrešnými komorami: *pretpovale* (Či)

prezočiví príd. bezočivý, drzý: *prezočiví* (Či)

priča ž. široké lôžko v kolibe pre baču a valachov: *priča* (Či)

prieboj ž. nástroj na vyrážanie drevených klincov pri rúbaní stromu: *prieboj* (Či)

priečka ž. mur. stena rozdeľujúca istý priestor: *Aj ňúterňa priečka kedz bola nosná, aj tá sa musela hñedz murovac, abi mohel trámi, stropi ukladac* (Rj)

prienohi ž. pomn. drevené držadlá na pluhu: *prienohi* (Či)

priest' ž. počarenie pohľadom, urieknutie, choroba „z očí“; predčítanie, zarieknutie pri chorobnom urieknutí, mrmľavé zaklínanie:

To len hentá stará suseda ved'eli „čítať“
priest', šajek prišli, d'eh ih volali (Či)

prievlačka ž. prstencovitý svadobný koláč
s dierou uprostred: *prievlačka* (Či)

prichváteňie s. (p. **ochvat**) choroba ľudí
i zvierat spôsobená zrážaním krvi (po hltavom
pití, jedení, žraní): *Dostal prichváteňie*
(Či)

pripantac dok. expr. pripevniť, priviazať:
*Pripantal koňa pret krčmu a ňebolo ho aj
dve hodzini* (Rj)

přípraž ž. časť tela sediacej osoby od pása
pod kolená, lono: *Daj si ho (dieťa) na prí-
praš, ňeh ňevrešťi* (Či)

prístupník m. mladý muž (zať) priženeny
do domu nevesty: *Jakíže to bol pristupník!?*
(Či)

príšivka ž. obuv. (p. **kéder**) pásik súkna
(kože) na lemovanie topánky nad podrážkou:
príšivka (Či)

probovac nedok. skúškou sa presvedčať
o kvalite, skúšať: *Kosi zme probovali* (Rj);
Probuje už trecie šati, jako bi išla na svadbu
(Rj)

proci predl. vyjadruje **a**) umiestnenie na
opačnej strane, oproti: *Kedisi bývali proci
nám, ale už sú v novém* (Rj) **b**) čas: *Dze bi
sce išli takto proci noci?* (Rj)

promincľoví prid. v spoj. **promincľová zel-
lina** (Či) – voňavá lúčna rastlina s fialovými
kvetmi, bot. mäta prieporná (*Mentha piperi-
ta*)

prviek i **prvek** prisl. **1.** v predchádzajúcom
období, v minulosti, kedysi, predtým: *Prviek
sa tu žilo inačie* (Či) **2.** najprv: *Ná potom pr-
veg na zubi sa pozierá, koľo je rokoch* (Rj)

psica ž. **1.** planá horská tráva, ktorá rastie
na pasienkových lúčach, bot. psica (*Nar-
dus*): *psica* (Či) **2.** samica psa: *psica* (Rj)

pšeno s. **1.** obilnina s drobným guľkovitým
žltým zrnom, bot. proso (*Panicum*): *To
šetko, rež, pšeno, pohanka, to tí starí ľudzia
šetko poznali* (Rj) **2.** plod tejto obilniny:
Kašu ze pšena robeli (Đu)

pucovac nedok. **1.** zbavovať nečistoty, čis-
tiť: *Kefu a takim česákom sa pucovali koňe*
(Rj); *A pri konci hñe dzme zvikli šetko puco-
vac, umivac, čiscic* (Rj) **2.** klob. šúchať vyro-
bený klobúk kefami a morskými hubami
(aby bol lesklý): *pucovac klobúki* (Rj)

púčec m. obyč. mn. č. jedlo z múky podáva-
né s rôznymi posýpkami (makovou, orecho-
vou a pod.): *Najračej zme mali púčeki z ma-
kom* (Rj)

puchšvans m. stol., rezb. (p. **fukšvanc**, **fu-
chšvanc**) malá ručná pilka: *puchšvans* (Rj)
punkt s. bod, označenie; bodka: *Spravil
cirkel na kopitá, dze dali punkti, ta musel
klinedz vísc* (Rj)

puolka ž. súčasť ženského odevu, pás plát-
na, ktorý slúžil na prenášanie detí: *puolka*
(Či)

puolovi prid. v spoj. **puolove dvere** (Či) –
dvere z dvoch častí, z ktorých horná časť
slúžila na odvádzanie dymu z čiernej izby

pupáki i **pupácki** m. pomn. vianočné jedlo
s medom, opekané: *Robeli zme aj pupáki
z makom* (Rj); *pupácki* (Či)

pupeňec ž. popínava rastlina, burina, bot.
pupenec poľný (*Convulvulus arvensis*):
A kolo plota, to je šetko samí pupeňec (Rj)

puscic dok. dovoliť odchod, prepustiť: *Po-
tom ma ze špitála pusceli domoch* (Rj)

pút m. i. ž. putovanie na pútnické miesto: *To
na ti púti a na ti jarmeki, vieš, púti, čo boli pú-
ti, to bolo bývalo a on napiekol tíh madovňík-
voch, a fšetko možné, a to predával* (Rj)

putňa ž. olej. drevená nádoba **a**) na vodu:
Tá putňa už čeče, celá je rozsušená (Rj)

b) na prenášanie ľanového oleja: *putňa na
olej* (Rj)

R

radlo i **rádlo** s. starý jednoduchý nástroj na
oranie: *Aj rádлом sa kedisig oralo, ale to už
čiřej ňeni* (Rj)

radosník m. svadobný koláč, ktorý nevesta
roznášala pozvaným na svadbu: *Radosníki
ešče aj fčil robia* (Či)

rajbák m. **1.** klob. nástroj, ktorým sa rajbala
štampa z ostrého vlasu, rajbadlo: *rajbák*
(Rj) **2.** mur. drevený (neskôr i železný) ná-
stroj na zahľadzanie murovanej plochy: *Po-
tom boli rajbáki, čo sa tag zacieralo. Dreve-
né. No potom ňeskoršie už boli aj železné*
(Rj)

rajtar m. stroj na čistenie obilia (zrna od
pliev), vejačka: *rajtar* (Či)

RAJTAR V ZBIERKE MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

Foto: Šzá

rajzoví prid. rýžový * **rajzové mlieko** (Či) –
riedka rýžová kaša s mliekom, jedlo pre
šestonedielku

rakúšanka ž. približne 80 – 90 cm dlhá ku-
povaná kosa: *rakúšanka* (Či)

rám m. i **rameno** s. olej. (p. **kušnica**) časť
záboja pri výrobe oleja (skrátenej výraz pre
rámovú kušnicu): *rám, rameno* (Rj)

ramfliačik m. klob. hrubý povrázok na za-
hýbanie strechy klobúka: *ramfliačik* (Rj)

rámik m. čizm. drevený nástroj, na ktorom
sa rozťahovali sáry na potrebnú šírku: *rámig
na čizmí* (Rj)

rastľa ž. klob. drevený nástroj na vyrobenie
strechy klobúka: *rastľa* (Rj)

rátac nedok. **1.** zisťovať počet, počítať: *Ja-
ko ráta, tak ráta, ňijako mu to ňepasovalo,
furd mu padzesiat korún chýbalo* (Rj) **2.** mať

na zreteli, predpoklad, počítať: *Šag mi zme
s tebu rátaľi na obed* (Rj) **3.** myslieť, mieniť,
počítať: *Rátal som, že do večera sa vrácia
spiatki* (Rj) **4.** požadovať istú sumu, účtovať,
rátať: *Za dbenku sa rátalo osem korún, dze-
sac, aj dvacac, jaká bola veľká* (Rj)

ratovac i **retovac** nedok. zachraňovať:
*A ke to nás tam poháňalo na tich latách, tak
ti koňe si musel retovac. Samozrejme, prvé
bolo, abi si si koňe retoval* (Rj); *To viece, ra-
tovali zme, čo sa dalo* (Rj)

ratúz m. radnica na námestí: *Bol som fčera
na ratúze* (Rj)

raupčic m. pytlík: *Največieho raupčica
spraveli hájňikom* (Či)

rebríčkoví prid. v spoj. **rebríčková zel'ina**
(Či) – trvácá rastlina s rozkonáreným pod-
zemkom a žltými drobnými kvetmi, bot. ná-
tržník husí (*Potentilla anserina*)

reckef ž. zastar. riedk. redkvička: *Jakási je
biedna tá reckef teho roku* (Rj)

reformi i **refurmi** ž. pomn. starodávne žen-
ské spodné nohavičky: *reformi, refurmi* (Či)

repik m. liečivá bylina so žltými kvetmi, bot.
repik lekársky (*Angrimonia eupatoria*): *Aj
teho repiku zme si ždi natrhali a usušeli* (Rj)

repa ž. (p. **burgiňa**) rastlina s veľkými lista-
mi a dužnatým koreňom používaná ako kr-

mivo, bot. repa (*Beta*): *Dobre zme im tej repi
nastrúhali, tak to žrali!* (Rj)

reparovac nedok. opravovať: *Potrebovali
sútki reparovac. Robidz ňie, ale reparo-
vadz, a tak som tam bol potom osem rok-
voch* (Rj)

reverz m. záväzné písomné vyhlásenie:
*Dal nám ti koňe dočasú na reverz, potom
zme ih museli ešče viplacic* (Rj)

rež ž. **1.** obilnina s kratšími osťami, bot. raž
(*Secale*): *Žito bolo najviac, ale aj rež kerisi
mali* (Rj) **2.** zrná tejto obilniny ako základ pri
výrobe múky: *Do mlíny potom doviezli dve
vrecá reže* (Rj) **režní** prid.: *Piekavali režní
chlebík* (Rj); *Ostala im režná slama* (Rj)

riad m. **1.** súbor nádob na varenie a podá-
vanie jedál: *A potom aj ten riad kebi z mokré-
ho spravil, pridze ceplo a rossuši sa a rosi-*

pe (Rj); Aš ke_com riat poumivala, dala si šetko na poriadok, potom som si už odíchl (Rj) **2.** nástroje, náradie: Dobrí kosec si nosel riat ze sebu, potchvíľu čosi na kose šibrinkoval (Rj)

riadek (zried. rádek) m. niečo usporiadané do radu: To budze brázda medzi zemákom, čo budú riatki odzelené jeden o druhého (Ri); To raz budze noví rádek (Ri) **radeček** m. zдроб. expr.: Zeberež menšie brázdičky, abi si ešte ten radeček tam jeden dal, abi to bolo, pravda, viuzité (Ri)

riadzic nedok. nov. viesť záprah, kerovať: Ná zaz opatí si mal už zasek koľo bolo treba duhé, tím sa kerovalo. Tím sa riadzelo (Rj)

riadni prid. taký, aký má byť, náležitý, poriadny: Oreš po prostrietku, abi si mal, práda, už riatki riadne (Ri) **riadne** prisl. tak, ako sa má, poriadne, náležito: Kedz (zemiaky) zejdu, potom sa okopú, riadne, už jak sa patrí, čestne, zelina sa viberá, vitrase sa píř (Rj) **řiba** ž. šupinatý vodný stavovec dýchajúci žiabrami a pohybujúci sa plutvami: Ona hej ždi dávala tú řibu slanú na večeru (Rj) **řibí** prid. v spoj. **na řibí chvost** (Či) – spôsob spájania hráď na drevenici

řic nedok. rozrušovať povrch niečoho, rozrývať: Ľen to je horšie, dzivé sviňe nám ih řijú veľmi (Ri)

řidzik m. chutná jedlá huba bot. rýdzik pravý (Lectarius deliciosus): Teľo doňiesel řidzikovch, a ja to tag ľúbim, stačí na šporhľi upečené a trochu soli (Rj)

řif m. jednotka starej dĺžkovej miery, vzdialenosť od konca vystretej ruky po druhé plece: A_ ja som tkal plátno, a veru som otkal, za dzeň som otkal aj osem řifí. A řif to je sedzomdziesiat centimetrí (Rj)

řichtár m. hlavný predstaviteľ obce (v minulosti): Ja uš čileg ňeviem, gdo bol řtedi řichtárom (Rj)

řinek i **řinek** m. centrum mesta, námestie: To bol statkoví a na řinku ból víkladní jarmek (Rj); A na řinku ból rozložení, to bolo po celém řinku (Rj)

řobotní prid. 1. pracovný: Každí řobotní dzeň išiel za ňu (Rj) * **řobotná podvika** (Či) – ovinovacia šatka na čepiec vyhradená ako súčasť pracovného odevu 2. pracovitý: Ňemóžem krivého slova povedadz naňho, bol to řobotní človečisko (Rj)

řodičovizeň ž. majetok zdedený po rodičoch: Vedľa mal mój muž řodičovizeň, ná on robel, roľe mal, ja som tam chodzievala tež robic (Rj)

řodmister m. voj. nižšia hodnosť praporečí-

kov: Som jedného koňa potkul, tag mi štábni řodmister roskázal potkovi otrhnúť! (Rj)

řohové s. spodst. 1. menší peňažný dar od kupca, určený pri kúpe rožného dobytku sluhovi alebo deťom predávajúceho: řohové (Či) 2. zapitie predaja alebo kúpy rožného dobytku: Ak sa podarelo dobre predac, ešče aj pascier dostal řohové (Đu)

řoch m. 1. tvrdý dutý výbežok čelnej kosti niektorých cicavcov: Bála som sa, že bi ma poklala (koza) rohami, viece, ako také maľunké ešče, to sa bojí (Rj) 2. rohovina (na kopyte koňa a pod.): Nesmieš (koňovi) prestrúhadz řoch, potom kríva (Rj); Kedz má dobrí řoch, chodzí kvoň aj tag ešče bosí (Rj)

3. miesto, kde sa zbiehajú alebo pretínajú ulice, chodníky: Tam bola cenzuálna banka, dze je čil tá škvolka, tam na rohu, ako idzeme do koscela (Rj) 4. miesto ohraničenia dvoma zbiehajúcimi sa múrmi, stenami, kút: Jako prišiel, sedzí hen, v rohu, sám (Rj); Najčšie to bolo spájadz na rohoch ti dreveňice (Rj) * **řáženie rohof** (Rj) – mur. vyvažovanie kolmosti na seba nadväzujúcich rohov (pri stavbe budovy) **řohoví** prid. k 4: V kuchiři maľi řohoví lavicu (Rj) * **řohová scena** (Rj) – múr. stena vytvářajúca s priľahlou (kolmou) stenou roh stavby

řok m. obdobie dvanástich mesiacov (od 1.1. do 31.12.): Som ešče ňemal řtedi aňi dvanáz rokoch (Rj); Na zubi sa pozierá koňovi, keľo má rokoch, keľo je starí (Rj) * **řkolskí řok** (Rj) – obdobie obyč. desiatich mesiacov určené na vyučovanie v škole; **řtarí řok** (Rj) – posledný deň odchádzajúceho roku (31.12.): Som ih doviezel na starí rog do Cepľidz na zábavu (Rj)

řosipac sa dok. expr. rozpadnúť sa, pokažiť sa: A kec takú maľučkú (dbanku) robel ako toto, aľe toto sa rosipalo (Rj)

řoskázac dok. 1. dať rozkaz, nariadiť, prikázať: Kedz bolí slapší murári, tag musel príz dozor a roskázac, jako majú s tím pokračovac (Rj) 2. objednať na vlastný účet (obyč. pri posedení v krčme): Roskázal řetkím pri stole po poldeci (Rj)

řoskazovac nedok. dávať rozkazy, nariadovať, prikazovať: Čo tu vikrikuješ, doma si roskazuj! (Rj); Ňebudzece roskazovac, čo vám doňesem, to budzece pic! (Rj) **řoskidac** dok. nabrať na vidly (hnoj) a rozhádzat': Kedz roskidáž hnoj, tag oreš po prostrietku, abi si mal, práda, riatki riadne (Ri)

řozkladac nedok. primerane klásť, rozmiestňovať: Roskladajú řeni za tebu hředz zemáki. Zemág od zemáka asi tak na tri-

cac centimetrí (Ri)

řoskvietíť dok. rozkvitnúť: roskvietení strom (Či)

řosňik m. liečivá rastlina, ktorá sa používala do čajových zmesí, bot. alchemilka obyčajná alebo žltozelená (Alchemilla vulgaris al. A. xanthochlora): rosňik (Či)

řossušíc sa dok. vyschnutím stratiť pôvodné vlastnosti, vysušiť sa: A potom aj ten riat kebi z mokřého spravel, prídze ceplo a rossuší sa a rosipe (Rj)

řozstřepac sa dok. pováľať sa, porozhadzovať, poprehadzovať sa: Po teľ ľúke bi sa to (naložené drevo) bolo rozstřepalo (Rj)

řostrhac dok. trhaním rozdeliť na kusy: Aj kebih mu čo dala nové, v ten dzeň to stačel znivočic, rostrhac, domářic! (Rj) ♦ mohel sa rostrhac, aj tak to ňebolo nišť platné (Rj) – jeho aktivita nijako (vôbec) nepomohla; bola bi ho rostrhala od jedu (Rj) – veľmi bola na neho nahneváná

řozetřec dok. trením postrúhať: Doňiesla domoch, ná uš to upiekľi, rozetřeli burginku a uš upiekľi f takém popole (Rj)

řozeznac dok. vedieť zistiť odlišnosť, rozlíšiť: A to ci bola burgiřa červená, to sa rozeznaná (Ri)

řozhádzac dok. expr. rozobrať niečo zložené: Ra_ som to poričtoval (pripevnil slače), ke_com išiel uhľie vozic, aj som to hředz rozhádzal (Rj)

řozložic dok. primerane uložiť, rozmiestniť, poukladať: Kedz rozložia postřednie brázdi, takto kedz_e úhor, tag dokola obejdzes, za tebu obidve strani kladajú (Ri)

řozmerac dok. určiť meraním, premerať: Murářski majster bol aj pri kopaňi základov, to musel rozmerac (Rj)

řozviesc dok. porozvážať, rozvozit': Hnoj sa rozveze pekřie po kúsku, po hromátkách a pripraví sa potom už na oraňie (Ri)

řozžic sa dok. expr. zbohatnúť na majetku, zveľadiť sa: Akosi sa pri posľetku rozžili (Rj) **řubáč** m. plátenná skladaná sukňa na sviatočné príležitosti: rubáč (Či)

řučne prisl. iba pomocou rúk, bez pomoci strojov: Malta sa robela řtedi ešče řen řučňe (Rj)

řufšřetľa ž. klob. (p. řnajřetľa) drevený nástroj na orezávanie strechy klobúka: řufšřetľa (Rj)

řukáfce m. pomn. súčasť ženského odevu, krátka vrchná košielka s naberanými rukávami: Rukáfce mala prv každá řena (Či)

řukoví prid. v spoj. **řuková mařina** (Či) – mláčačka na ručný pohon

řuošřianka ž. náhrada za droždie, kvások: řuošřianka (Či)

řužiak m. obyč. mn. č. sorta zemiakov ružovej farby: Prv bývali aj řčasé zemáki, řužiaki sa volali. Ti sa samé prvé kopali. Bolí také ružové. Dobré bolí, aľe tich sa zasadzelo řen tag na jedzeňie (Ri)

řvosc, **řvosc** i **řasc** nedok. rásť, vyrastať: Aľebo tenton, prestrúháž mu řoch, tam mu začňe živé maso řvosc (Rj); Cvikľa rosce tag do okřúhľa, jako lobda (Ri); Rásťli samé chudziatka, bez manki (Rj)

Pokračovanie nabadúce

PaedDr. **Miloslav Smatana**, CSc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

RAJECKÝ ŘINEK S RATÚZOM V STREDE

Foto: zbierka Mestského múzea v Rajci

DVOJKRÍDLOVCE (DIPTERA) RAJECKEJ DOLINY

Rajecká dolina, tvoriaca súčasť Žilinskej kotliny, aj napriek svojej väčšej rozlohe a zaujímavým prírodným pomerom je z hľadiska bezstavovcov len málo alebo vôbec preskúmaná. Komplexnejší faunistický záznam je známy len z radov *Lepidoptera* a *Colleoptera*. Výnimkou nie je ani rad *Diptera*, z ktorého je známych 6840 druhov, z územia Slovenska, radených do 110 čeľadí (Jedlička, Kúdela & Stloukalová, 2009). Z Rajeckej doliny bolo od roku 1996 známych len 52 druhov dvojkřídlovcov (Straka, 1996), čo nie je ani 1 % druhov na Slovensku. V roku 1996 vyšiel v Spravodaji mestského múzea článok, v ktorom boli uverejnené vôbec prvé výsledky zberov dipter v Rajeckej doline. Výskum prebiehal v rokoch 1994-1996 nepravidelnými exkurziami v Rajci, Rajeckých Tepliciach a Kunerade (podľa DFS mapovacie štvorce 6878, 6978 a 6977). Bolo tu zistených 47 druhov dvojkřídlovcov zo 17 čeľadí.

Od roku 1996 do roku 2009 sa tu výskumy podobného charakteru nerobili. V roku 2007 začal prípravnou fázou projekt zameraný na rozšírenie a ekológiu čeľade Tachinidae (Diptera) v Rajeckej doline (Rybár, 2006). Projekt bol v roku 2008 prerušený a nanovo začal v roku 2009. Výskum bol zameraný nielen na čeľaď Tachinidae, ale v spolupráci s RNDr. Vladimírom Strakom aj na ostatné dvojkřídlovcy.

MATERIÁL A METODIKA

Výskum bol realizovaný v siedmich lokalitách centrálnej časti Rajeckej doliny. Výber lokalít bol uskutočnený na základe vhodnosti pre výskum (najmä entomologicky zaujímavé, suchšie, na kvitnúce rastliny bohatšie biotopy mimo pozornosti ľudí). Lokalita č. 1: Rajec, Rybník – Košiare, č. 2: Rajecká Lesná, Trstená – Suchá dolina, č. 3: Rajecká Lesná, Hôrky – Kaplnka sv. Anny, č. 4: Ďurčiná, za kostolom, č. 5: Ďurčiná, Rybná dolina, lúka pod Sokolom, č. 6: Rajec, luhy, č. 7: Rajecké Teplice, areál záhradníctva SLK Rajecké Teplice (mapovacie štvorce podľa DFS 6977, 6978, 6877). V týchto lokalitách boli inštalované pasce na lov zástupcov radu Diptera od 1. augusta 2009 do 30. novembra 2009.

Na lov imág dvojkřídlovcov boli použité dve odchytné metódy pomocou pascí. Na lokalitách č. 1 – 6 bola použitá metóda *Moerického pasce*. Boli použité okrúhle biele misky s priemerom 12 cm a hĺbkou 6 cm, pripevnené na drevených podstavcoch, naplnené do dvoch tretín roztokom 4 % formaldehydu a látky znižujúcej povrchové napätie kvapaliny (jar). Odber vzoriek bol robený každých desať dní.

Na lokalite č. 7 bola inštalovaná *Malaiseho pasca*, zariadenie tvarom pripomínajúce stan bolo skonštruované z dvoch oporných drevených tyčí s dĺžkou 2 metre, stredové priečky s rozmermi 150 x 90 cm, prednej a zadnej steny s rozmermi 90 x 90 cm, štítov strechy trojuholníkového tvaru s rozmermi 90 x 91,7 x 91,7 (predný štít) a 90 x 46 x 46 (zadný štít), strechy obdĺžnikového tvaru s rozmermi 200 x 150 cm, kotviacich a šponovacích šnúr a zbernej polyetylénovej nádoby s objemom 1 liter. Ako konzervačná kvapalina bol použitý 4 % formaldehyd. Na všetky časti pasce bola použitá biela netkaná textília. Obsah zbernej nádoby bol vyberaný raz za mesiac.

Získané vzorky boli konzervované 70 % alkoholom v sklenených nádobách a prenesené na ďalšie spracovanie do laboratória.

Zo vzoriek pochádzajúcich z odchytných zariadení boli v laboratóriu pomocou stereoskopkej lupy na základe znakov vyselektované jedince z radu Diptera, vložené do sklenených skúmaviek, zakonzervované 70 % alkoholom, označené a poskytnuté RNDr. Strakovi na determináciu.

Zástupcovia ostatných radov boli zafixované v sklenených skúmavkách so 70 % alkoholom, označené lokalitnými štítkami z pauzovacieho papiera, a uskladnené (čakajúce na determináciu). Získaní zástupcovia z radu Diptera sa nachádzajú v súkromnej zbierke autora.

PREHĽAD ZISTENÝCH DRUHOV

- nový druh pre Rajeckú dolinu,
 - nový druh pre faunu Slovenska,
- (1 – 7) číslo lokality,
(a, s, o, n) začiatkové písmeno mesiaca, z ktorého nález pochádza.

Anisopodidae

Sylvicola (Sylvicola) fenestralis (Scopoli, 1763), 2 o

Anthomyiidae

- *Anthomyia monilis* (Meigen, 1826), 1 s;
- *Delia floralis* (Fallén, 1824), 1 a;
- *Delia platyura* (Meigen, 1826), 1 o, n, 2 o, 3 s, o, n, 4 s, o, 5 s, o, 6 a, s, n, 7 s, o;
- *Eustalomyia festiva* (Zetterstedt, 1845), 1 a;
- *Eustalomyia hilaris* (Fallén, 1823), 2 a

Asilidae

- *Neoitamus socius* (Loew, 1871), 5 a;
- *Tolmerus atricapillus* (Fallén, 1814), 3 a, s, 7 a, s

MOERICKÉHO PASCA
POUŽITÁ NA LOKALITÁCH Č. 1. – 6.

Calliphoridae

- *Calliphora vicina* Robineau-Desvoidy, 1830, 1 o, n, 2 a, n, 3 a, s, o, n, 4 a, s, 5 a, s, o, 6 a, s, o, n, 7 s, o;
- *Cynomya mortuorum* (Linnaeus, 1761), 5 s, 6 n;
- *Lucilia caesar* (Linnaeus, 1758), 1 s, o, 2 a, 3 a, s, o, n, 4 a, s, o, 5 a, s, 6 a, s, o;
- *Pollenia rudis* (Fabricius, 1794), 1 a, s, 4 s, o, 7 a, s

Ceratopogonidae

- *Culicoides (Avaritia) obsoletus* (Meigen, 1818), 3 a

Chironomidae

- *Psectrotanypus varius* (Fabricius, 1787), 1 a, 4 o

Chloropidae

- *Chlorops (Chlorops) pumilionis* (Bjerkander, 1778), 1 a, 5 s, 6 s;
- *Chlorops (Chlorops) serenus* Loew, 1866, 7 s;
- *Ela-chiptera cornuta* (Fallén, 1820), 1 a;
- *Lasiamba coxalis* (von Roser, 1840), 1 a, s, 2 a, 3 a, 5 s, 7 a;
- *Lasiosina cinctipes* (Meigen, 1830), 1 s;
- *Oscinella (Oscinella) frit* (Linnaeus, 1758), 1 a, 4 s;
- *Oscinella (Oscinella) pusilla* (Meigen, 1830), 2 a, s, 3 a, 4 o, 5 s, 6 a

Clusiidae

- *Clusia flava* (Meigen, 1830), 2 s, 5 s;
- *Paraclusia tigrina* (Fallén, 1820), 6 a, s

Conopidae

• *Conops scutellatus* Meigen, 1804, 7 s; • *Thecophora atra* (Fabricius, 1775), 1 s, 3 s, 4 s, 5 s; • *Thecophora pusilla* (Meigen, 1824), 2 a, 4 o

Dolichopodidae

• *Dolichopus signatus* Meigen, 1824, 6 s; • *Sciapus platypterus* (Fabricius, 1805), 2 a; • *Medetera micacea* Loew, 1857, 1 s, 3 a, 4 o

Drosophilidae

• *Drosophila* (*Drosophila*) *phalerata* Meigen, 1830, 7 a; • *Drosophila* (*Sophophora*) *melanogaster* Meigen, 1830, 1 s, 4 o

Empididae

• *Empis* (*Kritempis*) *livida* Linnaeus, 1758, 1 a, 3 a, 4 a, s, 6 a, 7 a; • *Phylldromia melanocephala* (Fabricius, 1794), 1 s

Ephydriidae

• *Psilopa compta* (Meigen, 1830), 1 a

Fanniidae

• *Fannia canicularis* (Linnaeus, 1761), 3 a; • *Fannia carbonaria* (Meigen, 1826), 6 s; • *Fannia mollissima* (Haliday in Westwood, 1840), 7 a

Heleomyzidae

• *Suillia affinis* (Meigen, 1830), 1 a, s, o, 2 a, s, 3 a, s, 5 a, 6 a, 7 s; • *Suillia lurida* (Meigen, 1830), 3 o, n, 5 o, 6 n, 7 o; • *Suillia lutaria* (Meigen, 1830), 2 a, n

Hippoboscidae

• *Ornithomyia avicularia* (Linnaeus, 1758), 5 s, 6 s; • *Ornithomyia chloropus* Bergroth, 1901, 2 s

Hybotidae

• *Drapetis* (*Drapetis*) *assimilis* (Fallén, 1815), 4 o; • *Drapetis* (*Drapetis*) *parilis* Collin, 1926, 6 a; • *Drapetis* (*Elaphropeza*) *ephippiata* (Fallén, 1815), 1 s; • *Hybos culiciformis* (Fabricius, 1775), 3 s, 5 a; • *Platypalpus minutus* (Meigen, 1804), 7 a; • *Platypalpus pectoralis* (Fallén, 1815), 2 s, 4 s, o; • *Tachydromia annulimana* Meigen, 1822, 7 s

Lauxaniidae

• *Meiosimyza* (*Lyciella*) *rorida* (Fallén, 1820), 1 n, 5 a, s, 6 a, 7 a, s; • *Sapromyza* (*Schumannimyia*) *hyalinata* (Meigen, 1826), 4 s, 6 a, s

Limoniidae

• *Dicranomyia* (*Dicranomyia*) *didyma* (Meigen, 1804), 5 o, 7 a; • *Molophilus flavus* Goetghebuer in Goetghebuer et Tonnoir, 1920, 7 a; • *Pilaria decolor* (Zetterstedt, 1851), 1 o; • *Rhipidia* (*Rhipidia*) *maculata* Meigen, 1818, 7 s

Lonchaeidae

• *Lonchaea fugax* Becker, 1895, 7 a

Lonchopteridae

• *Lonchoptera tristis* Meigen, 1824, 2 s

Milichiidae

• *Madiza glabra* Fallén, 1820, 2 s, 3 s

Muscidae

• *Coenosia intermedia* (Fallén, 1825), 7 a; • *Coenosia means* Meigen, 1826, 1 s; • *Helina lasiophthalma* (Macquart, 1835), 1 s, 3 s, o, 4 s, 5 a, s, 6 a, s; • *Mesembrina meridiana* (Linnaeus, 1758), 3 o; • *Musca autumnalis* De Geer, 1776, 1 a, 4 o, 5 s; • *Muscina stabulans* (Fallén, 1817), 2 a, 3 s; • *Myospila meditabunda* (Fabricius, 1781), 1 s; • *Phaonia angelicae* (Scopoli, 1763), 1 a, o, n, 2 a, s, n, 3 a, s, o, n, 4 a, s, o, 5 a, s, o, 6 a, s, o, n, 7 o; • *Phaonia bitincta* (Rondani, 1866), 2 s; • *Phaonia erronea* (Schnabl, 1887), 1 s; • *Phaonia mystica* (Meigen, 1826), 1 a; • *Phaonia pallida* (Fabricius, 1787), 6 s, o; • *Phaonia zugmayeriae* (Schnabl, 1888), 1 s; • *Pyrellia vivida* Robineau-Desvoidy, 1830, 2 s; • *Stomoxys calcitrans* (Linnaeus, 1758),

1 s, 5 s; • *Thricops semicinereus* (Wiedemann, 1817), 1 o, 2 a, n, 3 n, 4 s, o, 5 a, 7 s, o; • *Thricops simplex* (Wiedemann, 1817), 6 o

Mycetophilidae

Allodia (*Allodia*) *lugens* (Wiedemann, 1817), 2 o; • *Allodia* (*Brachycampta*) *alternans* (Zetterstedt, 1838), 2 o; • *Exechia fusca* (Meigen, 1804), 2 n; • *Mycetophila fungorum* (De Geer, 1776), 6 n; • *Mycetophila spectabilis* Winnertz, 1863, 6 o; • *Mycomya* (*Mycomyopsis*) *affinis* (Staeger, 1840), 2 a, s; • *Phronia exigua* (Zetterstedt, 1852), 1 o, n, 2 o; • *Rymosia fasciata* (Meigen, 1804), 2 n; • *Trichonta hamata* Mik, 1880, 3 n

Opomyzidae

• *Opomyza punctella* Fallén, 1820, 2 o, n, 3 o, n

Pallopteridae

• *Palloptera umbellatarum* (Fabricius, 1775), 7 a; • *Palloptera ustulata* Fallén, 1820, 7 s

Phoridae

• *Diplonevra glabra* (Schmitz, 1927), 1 s; • *Diplonevra nitidula* (Meigen, 1830), 1 o, 3 n, 7 o; • *Megaselia discreta* (Wood, 1909), 2 o; • *Megaselia flava* (Fallén, 1823), 2 s; • *Megaselia minor* (Zetterstedt, 1848), 1 a, 2 s, 3 a; • *Megaselia pygmaea* (Zetterstedt, 1848), 5 s; • *Megaselia rufipes* (Meigen, 1804), 1 a, s, 2 n, 3 s, n, 5 a, 7 a; • *Megaselia tama* (Schmitz, 1926), 1 a, 2 s; • *Metopina galeata* (Haliday, 1833), 4 o; • *Phora penicillata* Schmitz, 1920, 7 a

Pipunculidae

• *Pipunculus campestris* Latreille, 1804, 1 a, 5 a; • *Tomosvaryella sylvatica* (Meigen, 1824), 6 a

Psilidae

• *Chyliza* (*Chyliza*) *nova* Collin, 1944, 7 o

Rhagionidae

• *Rhagio tringarius* (Linnaeus, 1758), 5 a, 7 a

Sarcophagidae

• *Myorhina soror* (Rondani, 1860), 1 s, 4 s; • *Nyctia halterata* (Panzer, 1798), 7 a; • *Ravinia pernix* (Harris, 1780), 1 a, s; • *Sarcophaga* (*Sarcophaga*) *carriana* (Linnaeus, 1758), 1 a, s, 2 a, 3 a, s, 4 a, o, 5 a, 6 a, o, 7 a, s, o

Scathophagidae

• *Scathophaga stercoraria* (Linnaeus, 1758), 6 n

Scatopsidae

• *Scatopse notata* (Linné, 1758), 2 o, 7 o

Sciaridae

- *Bradysia tilicola* (Loew, 1850), 1 a, s, 2 s, 3 s, 4 o, 5 s, 6 s, n, 7 o;
- *Schwenckfeldina carbonaria* (Meigen, 1830), 1 s, 2 a, 5 a, 6 n;
- *Sciara hemerobioides* (Scopoli, 1763), 2 a, 3 a, 5 o, 6 a, o; • *Sciara militaris* Nowicki, 1868, 6 a

Sepsidae

- *Nemopoda nitidula* (Fallén, 1820), 7 a; • *Sepsis fulgens* Hoffmannsegg in Meigen, 1826, 1 a, o, 2 a, 3 s, n, 4 o, 5 s, 7 a

Simuliidae

- *Simulium (Simulium) reptans* (Linnaeus, 1758), 3 s

Stratiomyidae

- *Chloromyia formosa* (Scopoli, 1763), 6 a; • *Pachygaster leachii* (Curtis, 1824), 2 a, 7 a

Syrphidae

- *Cheilosia (Cheilosia) canicularis* (Panzer, 1801), 5 s; • *Cheilosia (Cheilosia) frontalis* Loew, 1857, 7 a, s; • *Episyrphus balteatus* (De Geer, 1776), 1 n, 2 s, n, 3 o, n, 4 s, 5 a, s, 6 a, s, n, 7 o; • *Eristalis (Eristalis) tenax* (Linnaeus, 1758), 1 s, n, 3 s, o, 4 s, o, 5 s, 6 s, n; *Eristalis (Eoseristalis) arbustorum* (Linnaeus, 1758), 3 s; • *Eristalis (Eoseristalis) cryptarum* (Fabricius, 1794), 4 o; • *Eumerus strigatus* (Fallén, 1817), 4 o; • *Eupeodes (Metasyrphus) lundbecki* (Soot-Ryen, 1946), 4 s, 7 s; • *Helophilus trivittatus* (Fabricius, 1805), 4 s, o, 6 s, 7 s; • *Lapposyrphus lapponicus* (Zetterstedt, 1838), 1 o, 2 n, 3 o, n, 6 s, n; • *Melanostoma mellinum* (Linnaeus, 1758), 4 s, 5 a, 6 s, n; • *Melanostoma scalare* (Fabricius, 1794), 1 s, o, 2 n, 3 o, 4 s, 5 s, 6 s, 7 s; • *Myathropa florea* (Linnaeus, 1758), 4 o; • *Platycheirus (Platycheirus) fulviventris* (Macquart, 1829), 4 o; • *Platycheirus (Platycheirus) peltatus* (Meigen, 1822), 6 n; • *Platycheirus (Platycheirus) scambus* (Staeger, 1843), 7 a; • *Scaeva pyrastris* (Linnaeus, 1758), 7 s; • *Sphaerophoria scripta* (Linnaeus, 1758), 1 s, n, 3 s, o, 4 o, 6 a, o, 7 a; • *Syrirta pipiens* (Linnaeus, 1758), 1 s, 3 o, 4 o, 6 a, s; • *Volucella pellucens* (Linnaeus, 1758), 7 s; • *Xanthandrus comtus* (Harris, 1780), 7 a; • *Xanthogramma pedissequum* (Harris, 1776), 7 a; • *Xylota segnis* (Linnaeus, 1758), 2 s, 6 s

Tachinidae

- *Besseria melanura* (Meigen, 1824), 1 s; • *Billaea irrorata* (Meigen, 1826), 2 o, 4 s, 5 s, 6 s; • *Ceranthia selecta* (Pandellé, 1894), 7 a; • *Cleonice callida* (Meigen, 1824), 3 a; • *Cylindromyia pusilla* (Meigen, 1824), 4 s; • *Eriothrix rufomaculata* (De Geer, 1776), 3 a; • *Gymnosoma rotundatum* (Linnaeus, 1758), 7 a; • *Linnaemya haemorrhoidalis* (Fallén, 1810), 3 s, 7 a; • *Lophosia fasciata* Meigen,

MALAISEHO PASCA POUŽITÁ NA LOKALITE Č. 7

- 1824, 7 a; • *Microsoma exiguum* (Meigen, 1824), 7 a, o; • *Peribaea tibialis* (Robineau-Desvoidy, 1851), 1 s; • *Siphona geniculata* (Degeer, 1776), 6 a, s; • *Tachina fera* (Linnaeus, 1761), 3 s, o, 7 a, s; • *Tachina magnicornis* (Zetterstedt, 1844), 1 s, n, 4 s, 6 a, 7 s

Tephritidae

- *Acanthiophilus helianthi* (Rossi, 1790), 7 a; • *Acidia cognata* (Wiedemann, 1817), 6 a, 7 a; • *Anomoia purmunda* (Harris, 1780), 1 s, 7 s; • *Campiglossa doronici* (Loew, 1856), 7 a; • *Xyphosia (Trichoxyphosia) miliaria* (Schrank, 1781), 7 a

Tipulidae

- *Tipula (Yamatotipula) pruinosa* Wiedemann, 1817, 7 a

Trixoscelididae

- *Trixoscelis frontalis* (Fallén, 1823), 7 s

SÚHRN

Celkovo bolo zo vzoriek získaných pomocou odchyťových zariadení získaných 2840 jedincov z radu Diptera. Výskum dvojkrídlovcov Rajeckej doliny bolo zistených 159 nových druhov pre túto oblasť radených do 42 čeľadí. Počet druhov známych z doliny sa tak zvýšil z 52 druhov na 211 (Straka, 1996).

Okrem nových druhov pre Rajeckú dolinu, ktoré sa pri výskume zistili, tu boli zistené aj tri nové druhy pre faunu Slovenska. *Eupeodes (Metasyrphus) lundbecki* (Soot-Ryen, 1946) z čeľade Syrphidae, *Ornithomyia chloropus* Bergrot, 1901 z čeľade Hippoboscidae a nový druh *Besseria melanura* (Meigen, 1824) z čeľade Tachinidae (Jedlička, Kúdela & Stloukalová, 2009). Za zmienku tiež stojí nález *Phaonia bitincta* (Rondani, 1866), pre ktorú je to už štvrtý nález zo Slovenska (Straka & Majzlan, 2006a; Straka & Majzlan, 2007; Straka & Majzlan, 2010), a tretí nález *Phaonia mystica* (Meigen, 1826), obe z čeľade Muscidae (Straka & Majzlan, 2006b; Straka & Majzlan, 2010). Druhy *Mycetophila spectabilis* Winnertz, 1863, Mycetophilidae a *Paraclusia tigrina* (Fälén, 1820), Clusiidae, sú uvedené v červenom (ekozozologickom) zozname dvojkrídlovcov Slovenska, ako druhy s nedostatočným údajom o súčasnom výskyte a populačnej hustote (Jedlička & Stloukalová, 2001).

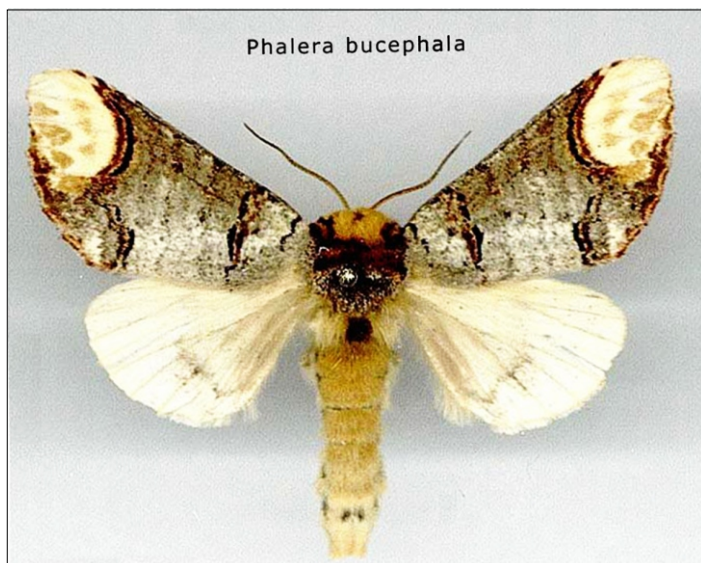
Čiastočným výskytom dvojkrídlovcov Rajeckej doliny sa rozšíril faunistický záznam druhov, ale v porovnaní s celkovým počtom druhov zaznamenaných na území Slovenska je to stále len nepatrný počet.

LITERATÚRA:

- Jedlička, L. & Stloukalová, V. (2001):** Červený (Ekozozologický) zoznam dvojkrídlovcov (Diptera) Slovenska. In: Baláž, D.; Marhold, K. Urban, P. (eds), Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska, Ochrana prírody, 20, pp. 139–142.
- Jedlička L., Kúdela M. & Stloukalová V. eds. (2009):** *Checklist of Diptera of the Czech Republic and Slovakia. Electronic version 2.* <<http://zoology.fns.uniba.sk/diptera2009>> + CD-ROM: ISBN 978-80-969629-4-5.
- Rybár, J. (2006):** Rozšírenie a ekológia čeľade Tachinidae (Diptera) v Rajeckej doline. Projekt bakalárskej práce, Technická univerzita vo Zvolene, Zvolen, 8 pp.
- Straka, V. (1996):** Príspevok k poznaniu dvojkrídlovcov (Diptera) povodia Rajčianky. In: Spravodaj Mestského múzea Rajec, 1/96: pp. 13-14.
- Straka, V. & Majzlan, O. (2006a):** Dvojkrídlovce (Diptera) pieskového biotopu lokality Sekule na území CHKO Záhorie. Ochrana prírody, 25, pp. 163-175.
- Straka, V. & Majzlan, O. (2006b):** Fauna dvojkrídlovcov (Diptera) prírodnej rezervácie Nad Šenkárkou v CHKO Malé Karpaty (južné Slovensko). Naturae Tutela, 10, pp. 11-31.
- Straka, V. & Majzlan, O. (2007):** Dvojkrídlovce (Diptera) troch lokalít v chránenej krajinskej oblasti Stážovské vrchy. Naturae Tutela, 11, pp. 47-84.
- Straka, V. & Majzlan, O. (2010):** Dvojkrídlovce (Diptera) PR Šúr. In: Majzlan, O. & Vidlička, L. (eds): Príroda rezervácie Šúr. Ústav zoológie SAV, Bratislava, pp. 284-324.

Ing. **Ján Rybár**, absolvent Technickej univerzity vo Zvolene, fakulta ekológie a environmentalistiky, odbor: ekológia a ochrana biodiverzity. Entomológ, speleológ – člen jaskyniarskeho klubu Strážovské vrchy, biospeleológ

CHOCHLATKOVITÉ MOTÝLE (NOTODONTIIDAE STEPHENS, 1829) RAJECKEJ DOLINY

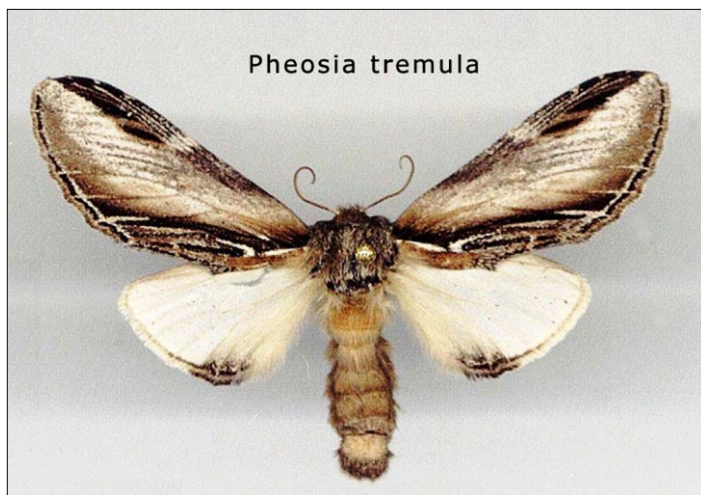

Phalera bucephala

Chochlatkovité motýle alebo „*chochlatky*“ sú známou a veľmi peknou i keď nevelkou čeľadťou našich nočných motýľov. V rámci tejto čeľade rozlišujeme *priadkovečky*, *chochlatky*, *faléry* a *hranostajníky*.

Hoci v rámci našej republiky ide o malú skupinu, na svete je to druhovo pomerne bohato zastúpená čeľadť, ktorá pozostáva z vyše 2500 druhov motýľov. Ide o čeľadť motýľov s dlhými prednými krídlami a podlhovastým telom. Jedinci bývajú hnedo, sivo alebo zelenkavo sfarbení, ale vyskytujú sa i veľmi pestro sfarbené druhy. Jedná sa o skupinu zvyčajne bizarných druhov motýľov, pričom ich húsenice sú svojím tvarom a často sfarbením ešte bizarnejšie. Jeden z charakteristických znakov tejto čeľade, ktorý jej dal i slovenský názov, je chocholček šupiniek a chĺpkov, ktorý vyčnieva zo strednej časti zadného okraja predných krídel. Býva veľmi nápadný hlavne vtedy, ak má motýľ zložené krídla.

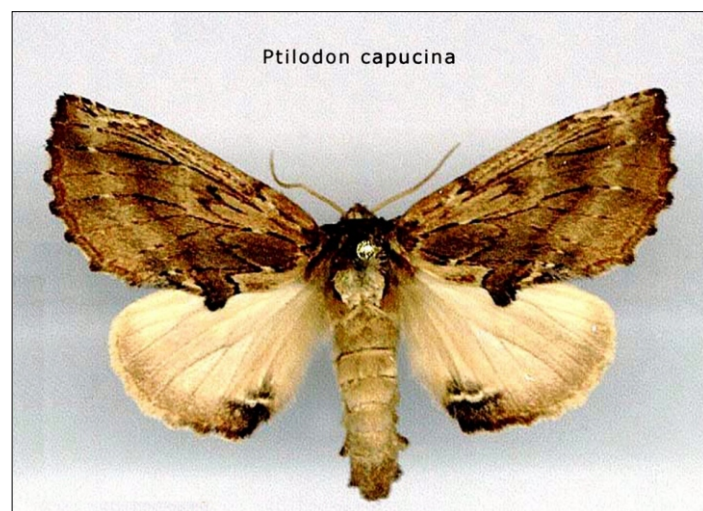
Ide zväčša o menšie až stredne veľké motýle s hrubším a robustnejším chlpatým telom, ale veľmi decentného vzhľadu. Tykadlá samčiek sú u týchto motýľov buď po celej dĺžke alebo

Pheosia tremula

aspoň do jednej tretiny hrebeňovité. Tykadlá u samičiek bývajú krátko hrebeňovité. Cuciak je zakrpatený, eventuálne nie je vyvinutý vôbec. Celé telo býva dobre ochlpatené a na hrudi a prvom zadkovom článku bývajú chocholčeky z chĺpkov. Jedinci sú zvyčajne nenápadní, čo ich chráni pred prirodzenými nepriateľmi. Dospelé imága lietajú večer alebo v noci. Húsenice sú menšie, až stredne veľké, zvyčajne bizarných tvarov. Bývajú buď holé (*hranostajníci*) alebo jemne chlpaté (*faléry*). Žijú zvyčajne na rôznych druhoch drevín. Kuklia sa v jemnom zámotku alebo voľne na zemi. Niektoré druhy môžu pri rozmnožení byť potenciálnymi škodcami niektorých drevín – napr. faléra lipová (*Phalera bucephala* Linnaeus, 1758) občas škodí na lipkách ako i dosť známy hranostajník vrbový (*Cerula vinula* Linnaeus, 1758) sa občas rozmnoží v škólkach košíkárskych vrb.

Na území Slovenskej republiky bolo zatiaľ popísaných 36 druhov motýľov z tejto čeľade. Na území bývalého Československa je zatiaľ zistených asi 38 druhov.

Ptilodon capucina

Nie je vylúčené, že po dôkladnejšom prieskume aj iných častí Rajeckej doliny sa tento zoznam rozrastie i o nové druhy motýľov tejto čeľade.

My sme zatiaľ zistili na študovanej časti Rajeckej doliny 12 druhov tejto čeľade, ktorých zoznam je ďalej uvedený:

<i>Clostera anachoreta</i> Denis & Schiffermüller, 1775	chochlatka vrbinová
<i>Cerura vinula</i> Linnaeus, 1758	hranostajník vrbový
<i>Furcula bifida</i> Brahm, 1787	hranostajník osikový
<i>Notodonta dromedarius</i> Linnaeus, 1767	chochlatka jelšová
<i>Notodonta ziczac</i> Linnaeus, 1758	chochlatka vrbová
<i>Drymonia dodonaea</i> Denis & Schiffermüller, 1775	chochlatka hnedá
<i>Drymonia obliterata</i> Esper, 1785	chochlatka buková
<i>Pheosia tremula</i> Clerck, 1759	chochlatka osiková
<i>Pterostoma palpinum</i> Clerck, 1759	chochlatka dvojzubková
<i>Philodon capucina</i> Linnaeus, 1758	chochlatka jelšínová
<i>Phalera bucephala</i> Linnaeus, 1758	faléra lipová
<i>Stauropus fagi</i> Linnaeus, 1758	hranostajník bukový

MUDr. **Karol Kříž**, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti
3x foto: autor článku

↓ POHLAD NA KOSTOL Z DNEŠNEJ KOSTOLNEJ ULICE ↑

SEVERNÁ STRANA KOSTOLA S VÝMALBOU NA FASÁDE

OPRAVA STRECHY KOSTOLA ZAČIATKOM 20. STOROČIA

ZO ZBIERKY MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

VYSVIACKA NOVÝCH ZVONOV 20. 5. 1923

VYŤAHOVANIE ZVONOV DO VEŽE KOSTOLA